

Vlaanderen
is onderwijs & vorming

Peiling burgerzin en burgerschapeducatie

in de derde graad secundair onderwijs

AHOVOKS

AGENTSCHAP VOOR HOGER ONDERWIJS,
VOLWASSENENONDERWIJS, KWALIFICATIES
& STUDIETOELAGEN

ond.vlaanderen.be/curriculum/peilingen

De brochure 'Peiling burgerzin en burgerschapseducatie in de derde graad secundair onderwijs' is gebaseerd op de resultaten van het peilingsonderzoek. Dit onderzoek werd uitgevoerd door het 'Steunpunt Toetsontwikkeling en Peilingen' in opdracht van de Vlaamse minister van Onderwijs.

Het onderzoek gebeurde onder leiding van Prof. dr. Rianne Janssen en werd gecoördineerd door dr. Eef Ameel en dr. Daniël Van Nijlen.

Deze brochure werd samengesteld door het onderzoeksteam van het 'Steunpunt Toetsontwikkeling en Peilingen', in samenwerking met de afdeling Kwalificaties en Curriculum van AHOVOKS.

Voorwoord

Jaarlijks vindt er een peilingsonderzoek plaats met als centrale vraag: behaalt de meerderheid van de Vlaamse leerlingen de eindtermen? In 2016 werd een peiling burgerzin en burgerschapseducatie afgenomen waarvan de resultaten in deze brochure worden voorgesteld. In de peilingen informatieverwerving en -verwerking (2011, eerste graad A-stroom; 2012 basisonderwijs) kwamen ook reeds vak/leergebiedoverschrijdende eindtermen aan bod. Het toetsen van vakoverschrijdende eindtermen brengt ook in deze peiling een aantal uitdagingen met zich mee waarop dieper wordt ingegaan in de brochure zelf.

De realisatie van de eindtermen met de leerlingen is een maatschappelijke opdracht voor elke school. Deze minimumdoelen moeten kwaliteitsvol onderwijs voor iedereen garanderen. De peilingen zijn niet alleen van belang voor de externe kwaliteitszorg door de overheid maar ook voor de interne kwaliteitszorg door de school. De resultaten van peilingsonderzoek bieden waardevolle input om mee aan de slag te gaan.

Hopelijk stemmen de resultaten tot reflectie en leidt het debat tot nog betere prestaties bij de Vlaamse leerlingen.

Ik wil graag iedereen bedanken die meewerkte aan dit onderzoek: de leerlingen, leerkrachten, directies, het onderzoeksteam en de toetsassistenten. Zij hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de realisatie van het kwaliteitsbeleid in het Vlaamse onderwijs.

Hilde Crevits

Viceminister-president van de Vlaamse Regering, Vlaams minister van Onderwijs

Executive summary

Op 3 maart 2016 werden de vakoverschrijdende eindtermen met betrekking tot burgerzin en burgerschapseducatie gepeild in de derde graad aso, bso, kso en tso. Zowel kennis inzake burgerzin als attitudes kwamen aan bod in de peiling. In totaal namen 4113 leerlingen uit 166 secundaire scholen in Vlaanderen deel.

DE TOETSEN

De resultaten voor de toetsen zijn algemeen genomen heel goed: 79% tot 84% van de leerlingen behaalt de eindtermen met betrekking tot kennis, inzicht en vaardigheden inzake burgerzin. We zien echter grote verschillen tussen de onderwijsvormen aso, tkso^{1&2} en bso. Van de leerlingen uit het aso behaalt bijna iedereen de eindtermen. Ook in het tkso behalen de meeste leerlingen de eindtermen. In het bso behaalt echter minder dan de helft van de leerlingen de eindtermen voor burgerzin.

DE ATTITUDES

Van de drie soorten burgerschap die werden bevraagd, vinden leerlingen gezagsgetrouw burgerschap het belangrijkste. Ze vinden het belangrijk om de wet na te leven, hard te werken en zich in te zetten voor het economisch welzijn van hun familie. Sociaal burgerschap (mensen helpen, onrecht aankaarten, mensenrechten bevorderen, zich inzetten voor het milieu) en conventioneel burgerschap (stemmen, politiek actief zijn, respect tonen voor vertegenwoordigers van de overheid) vinden ze in verhouding iets minder belangrijk. Voor de verschillende soorten burgerschap geldt telkens dat leerlingen uit het aso ze het belangrijkste vinden in vergelijking met leerlingen uit het tkso en bso. Leerlingen uit het bso vinden burgerschap het minst belangrijk. Ook het verschil tussen de onderwijsvormen in vertrouwen in instellingen vertoont algemeen gezien hetzelfde patroon. Enkel in sociale media hebben bso-leerlingen meer vertrouwen dan aso- en tkso-leerlingen.

---

1 Omdat er in de populatie maar een kleine groep leerlingen kso volgt, beschikken we in de steekproef over te weinig kso-leerlingen om hierover aparte uitspraken te doen. Daarom worden hun resultaten samengenomen met de resultaten van de tso-leerlingen.

2 In de peiling burgerzin en burgerschapseducatie worden de leerlingen van het tso en kso samengenomen wegens de beperkte grootte van de kso-steekproef.

Over het algemeen staan de leerlingen positief tegenover gelijkheid tussen man en vrouw, gelijkheid tussen etnische groepen en gelijkheid tussen hetero's en holebi's. Aso-leerlingen hebben een positievere houding dan tkso- en bso-leerlingen. De houding van bso-leerlingen is het minst positief.

LEERLING- EN GEZINSKENMERKEN

Meisjes doen het minder goed op de drie kennistoetsen, maar hebben wel een positievere attitude ten opzichte van sociaal burgerschap en gelijkheid dan jongens. Leerlingen die thuis een andere taal dan het Nederlands spreken, presteren zwakker op de toetsen, maar hebben wel een meer positieve attitude ten opzichte van conventioneel en sociaal burgerschap en gelijkheid. Leerlingen uit gezinnen met een hoger cultureel kapitaal (gemeten door het aantal boeken thuis) en stimulerend thuisklimaat presteren beter op de toetsen en behalen ook hogere scores op de attitudeschalen. De interesse van de ouders in politieke en sociale onderwerpen en de mate waarin ze belang hechten aan conventioneel en sociaal burgerschap hangt vooral positief samen met de attitudes van de leerlingen en minder met hun prestaties.

ASPECTEN VAN BURGERZIN

De interesse van de leerlingen in politieke en sociale onderwerpen en in de actualiteit is niet zo groot. Vooral in het tkso en bso is de interesse vrij laag. Wat betreft het engagement in organisaties, clubs en andere groeperingen buiten de school zien we dat vooral sportclubs en de jeugdbeweging populair zijn bij de leerlingen. Ongeveer een derde van de leerlingen was het laatste jaar betrokken bij een organisatie die geld inzamelt voor een goed doel. Het engagement in organisaties van aso-leerlingen is over het algemeen groter dan dat van tkso-leerlingen en van vooral bso-leerlingen. Hetzelfde patroon zien we ook voor deelname aan burgerschapsgerelateerde activiteiten op school. Wat betreft toekomstige politieke participatie, zien we dat leerlingen uit het aso vaker aangeven in de toekomst te zullen stemmen dan leerlingen uit tkso en bso. Bso-leerlingen scoren lager dan tkso-leerlingen. De mate waarin de leerlingen verwachten politiek actief te zijn in de toekomst verschilt weinig tussen de onderwijsvormen en ligt over het algemeen heel laag. Tot slot zijn leerlingen uit

het aso milieubewuster dan leerlingen uit de andere onderwijsvormen. Tkso-leerlingen zijn milieubewuster dan bso-leerlingen.

Over het algemeen vinden we een positieve samenhang tussen de verschillende aspecten van burgerzin en de prestaties en attitudes van de leerlingen met betrekking tot burgerzin.

BURGERZIN OP SCHOOL

Burgerzin wordt in bijna alle scholen in de eerste plaats gegeven door de leerkrachten van humane vakken en/of als vakoverschrijdende activiteit of project. De meeste scholen hechten belang aan de vakoverschrijdende eindtermen: voornamelijk de contexten 'socio-relationele ontwikkeling' en 'lichamelijke gezondheid en veiligheid' krijgen veel aandacht. Veel voorkomende werkvormen bij burgerschapseducatie zijn het bespreken van de actualiteit en het zoeken naar en analyseren van informatie uit verschillende internetbronnen. In drie vierde van de scholen wordt er gedifferentieerd in de manier waarop burgerschap wordt gegeven tussen en soms ook binnen onderwijsvormen.

SCHOOLKLIMAAT

Het schoolklimaat wordt over het algemeen door de meeste leerlingen als positief ervaren. Bijna alle leerlingen hebben een goede relatie met de meeste van hun leerkrachten. Aso-leerlingen zijn hier nog iets positiever over dan tkso- en vooral dan bso-leerlingen. Ook ervaren de meeste leerlingen dat het klasklimaat open is voor discussies. Deze percepties van de leerlingen over het schoolklimaat hangen positief samen met hun prestaties en vooral met hun attitudes met betrekking tot burgerzin.

Inhoudstafel

Voorwoord	3
Executive summary	5
1. Peilingsonderzoek in het Vlaamse onderwijs	11
2. De peiling burgerzin en burgerschapseducatie	13
2.1. De toetsen	14
2.2. De vragenlijsten	16
2.3. Welke leerlingen en scholen namen deel?	17
2.4. Hoe verliep de afname?	21
2.5. International Civic and Citizenship Education Study (ICCS)	21
3. Resultaten vragenlijsten	22
3.1. Achtergrondkenmerken	22
3.2. Burgerzin bij de leerlingen en hun ouders	28
3.3. Burgerzin op school	38
4. De peilingsresultaten burgerzin en burgerschapseducatie	49
4.1. Resultaten voor de toetsen	49
4.2. Resultaten voor de attitudes	63
5. Inhoudelijke duiding toetsprestaties	69
5.1. Socio-economisch en duurzaam handelen	70
5.2. Relaties en cultuur	76
5.3. Democratisch handelen	82
6. Samenvatting	89
6.1. Behalen van de eindtermen	89
6.2. Aspecten en attitudes met betrekking tot burgerzin	90
6.3. Burgerzin op school	91
6.4. Samenhang met achtergrondkenmerken	93
7. Reflectie	95
8. Wat nu?	100

1. Peilingsonderzoek in het Vlaamse onderwijs

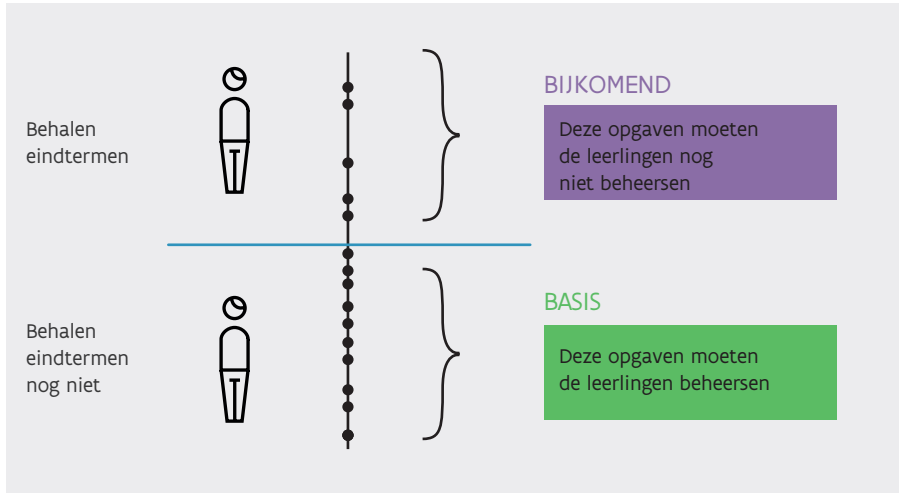
Peilingsonderzoek toetst bij een representatieve steekproef van scholen en leerlingen in welke mate de leerlingen de eindtermen beheersen. Eindtermen zijn minimumdoelen voor kennis, inzicht, vaardigheden en attitudes die de Vlaamse overheid noodzakelijk en bereikbaar acht voor een bepaalde leerlingenpopulatie. Met die minimumdoelen wil de overheid garanties inbouwen zodat jongeren succesvol hun verdere schoolloopbaan kunnen doorlopen en succesvol kunnen deelnemen aan het maatschappelijk leven.

De peilingen bieden daarnaast de mogelijkheid om te onderzoeken of er systematische verschillen zijn tussen scholen en of de schoolverschillen samenhangen met bepaalde school- of leerlingkenmerken en met de gevolgde onderwijsvorm (aso, bso, kso of tso). Kansengelijkheid veronderstelt immers dat er geen grote verschillen zijn tussen scholen in het realiseren van de minimumdoelen. Als peilingsonderzoek kenmerken identificeert die samenhangen met minder goede prestaties, kunnen de overheid en de scholen hieraan werken. Om dergelijke analyses mogelijk te maken, vragen de onderzoekers bijkomende informatie aan de leerlingen, hun ouders en de scholen.

Er zijn eindtermen die betrekking hebben op kennis, inzicht en vaardigheden, maar ook eindtermen die betrekking hebben op attitudes. De eerste groep van eindtermen worden gepeild aan de hand van toetsen. Deze toetsen bestaan uit opgaven van verschillende moeilijkheidsgraden. Nadat leerlingen de toetsopgaven hebben opgelost, worden de opgaven op basis van de leerlingprestaties van makkelijk naar moeilijk gerangschikt op een meetschaal. Deze meetschaal wordt aan deskundigen (leraren, pedagogisch begeleiders, inspecteurs, beleidsmakers en lerarenopleiders) voorgelegd. Op basis van een inhoudelijke analyse van de opgaven duiden zij op de meetschaal een toetsnorm of cesuur aan. Deze toetsnorm verdeelt de meetschaal in twee groepen opgaven: basisopgaven en bijkomende opgaven.

De leerlingen worden vervolgens op dezelfde meetschaal geplaatst in toenemende mate van vaardigheid. De toetsnorm bepaalt daarbij welke opgaven de leerlingen ten minste moeten beheersen om de eindtermen te bereiken. Leerlingen die op de meetschaal boven deze minimumnorm zijn gesitueerd, behalen de eindtermen. Figuur 1 geeft de logica van de toetsnorm schematisch weer.

Figuur 1 – De toetsnorm met een opdeling van toetsopgaven en leerlingen

Eindtermen die betrekking hebben op attitudes worden gepeild aan de hand van de vragenlijsten bij de leerlingen. Omdat een school attitudes moet nastreven, eerder dan bereiken, is het voor attitudes niet vanzelfsprekend of zelfs onwenselijk om een toetsnorm vast te leggen. De resultaten van de attitudeschalen worden dan ook enkel beschrijvend gerapporteerd.

Het is niet de bedoeling dat alle scholen aan een peiling deelnemen. Een steekproef van scholen en leerlingen volstaat. De scholen in de steekproef worden door het onderzoeksteam geselecteerd, maar nemen vrijwillig deel aan het onderzoek. Het resultaat van een peiling heeft geen gevolgen voor de school, de leerkrachten of de verdere schoolloopbaan van de leerlingen. De resultaten van scholen, klassen en leerlingen zijn immers gegarandeerd anoniem. Scholen krijgen wel feedback over de resultaten van hun eigen leerlingen, maar dan uitsluitend op schoolniveau. De schoolresultaten hebben reflectie en zelfevaluatie als doel. Individuele leerlingresultaten worden nooit bekend gemaakt.

2. De peiling burgerzin en burgerschapseducatie

De peiling burgerzin en burgerschapseducatie, die plaatsvond op 3 maart 2016, gaat na of leerlingen van het tweede leerjaar van de derde graad aso, bso, kso en tso de vakoverschrijdende eindtermen (VOETen) met betrekking tot burgerzin en burgerschapseducatie bereiken.

De term “bereiken” moet in het kader van deze peiling met enige nuancering begrepen worden. In tegenstelling tot de eindtermen voor de vakken, die door de leerlingen moeten worden bereikt, geldt voor vakoverschrijdende eindtermen enkel een inspanningsverplichting. Van scholen wordt verwacht dat ze inspanningen leveren om het bereiken van de vakoverschrijdende eindtermen na te streven.

Op 1 september 2010 werden nieuwe, geactualiseerde vakoverschrijdende eindtermen (VOETen) voor het secundair onderwijs van kracht. Dat heeft het Vlaams Parlement bepaald in het ‘Decreet tot bekrachtiging van het besluit van de Vlaamse Regering van 13 februari 2009 betreffende de eindtermen en ontwikkelingsdoelen in het basis- en secundair onderwijs’.³

De VOETen met betrekking tot burgerzin en burgerschapseducatie bevatten zowel eindtermen met een kenniscomponent als eindtermen die betrekking hebben op attitudes. Voor de eindtermen met betrekking tot kennis, inzicht en vaardigheden kunnen we **toetsen** ontwikkelen waarop een norm of cesuur kan worden vastgelegd. De toetsnorm bepaalt welke opgaven de leerlingen ten minste moeten beheersen om deze eindtermen te bereiken. Zo krijgen we zicht op de mate waarin leerlingen deze kennis hebben verworven.

Voor de eindtermen die betrekking hebben op attitudes kan geen minimumniveau vooropgesteld worden. Bovendien is een oordeel over hoeveel vertrouwen iemand zou moeten hebben in politieke instellingen of over hoe positief iemand zou moeten staan ten opzichte van bepaalde groepen in onze samenleving, onvermijdelijk waardegeladen. Om die reden ontwikkelden we voor de attitudinale eindtermen **vragenlijsten** waarin we attitudes bevragen aan de hand van een aantal stellingen. Omdat er geen norm vastgelegd wordt, doen we voor de attitudes geen uitspraak over het aantal leerlingen dat de eindtermen bereikt.

---

³ Goedkeuringsdatum 30 april 2009, Publicatiedatum: B.S. 08/07/2009

2.1. DE TOETSEN

De vakoverschrijdende eindtermen met betrekking tot burgerzin en burgerschapseducatie werden opgedeeld in drie toetsen.

De toets **'socio-economisch en duurzaam handelen'** bevat een selectie van eindtermen uit de context 'omgeving en duurzame ontwikkeling' (Context 4), uit de context 'socio-economisch samenleving' (Context 6) en één eindterm uit de context 'politiek-juridische samenleving' (Context 5).

De toets **'relaties en cultuur'** bevat opgaven die gerelateerd zijn aan een selectie van eindtermen uit de contexten 'sociorelationele ontwikkeling' (Context 3) en 'socioculturele samenleving' (Context 7).

In de toets **'democratisch handelen'** worden eindtermen bevraagd die opgenomen zijn in de context 'politiek-juridische samenleving' (Context 5).

Tabel 1 toont de eindtermen die in de drie toetsen aan bod komen.

Tabel 1: De geselecteerde vakoverschrijdende eindtermen met betrekking tot burgerzin en burgerschapseducatie per toets

Socio-economisch en duurzaam handelen	
4.4 ⁴	De leerlingen zoeken naar duurzame oplossingen om de lokale en globale leefomgeving te beïnvloeden en te verbeteren.
5.13	De leerlingen geven voorbeelden die duidelijk maken hoe de mondialisering voordelen, problemen en conflicten inhoudt.
6.2	De leerlingen toetsen de eigen opvatting aan de verschillende opvattingen over welzijn en verdeling van welvaart.
6.3	De leerlingen zetten zich in voor de verbetering van het welzijn en de welvaart in de wereld.
6.9	De leerlingen lichten de rol toe van ondernemingen, werkgevers- en werknemersorganisaties in een nationale en internationale context.

⁴ Het cijfer voor het punt geeft de context aan, het cijfer na het punt verwijst naar de specifieke eindterm binnen die context.

Relaties en cultuur

3.2	De leerlingen erkennen het bestaan van gezagsverhoudingen en het belang van gelijkwaardigheid, afspraken en regels in relaties.
3.6	De leerlingen doorprikken vooroordelen, stereotypering, ongepaste beïnvloeding en machtsmisbruik.
3.9	De leerlingen zoeken naar constructieve oplossingen voor conflicten.
7.2	De leerlingen gaan constructief om met verschillen tussen mensen en levensopvattingen.
7.3	De leerlingen illustreren het belang van sociale samenhang en solidariteit.
7.4	De leerlingen trekken lessen uit historische en actuele voorbeelden van onverdraagzaamheid, racisme en xenofobie.
7.5	De leerlingen geven voorbeelden van de potentieel constructieve en destructieve rol van conflicten.
7.7	De leerlingen illustreren de wederzijdse beïnvloeding van kunst, cultuur en techniek, politiek, economie, wetenschappen en levensbeschouwing.

Democratisch handelen

5.1	De leerlingen geven aan hoe zij kunnen deelnemen aan besluitvorming in en opbouw van de samenleving.
5.2	De leerlingen passen inspraak, participatie en besluitvorming toe in reële schoolse situaties.
5.3	De leerlingen tonen het belang en dynamisch karakter aan van mensen- en kinderrechten.
5.4	De leerlingen zetten zich actief en opbouwend in voor de eigen rechten en die van anderen.
5.5	De leerlingen tonen aan dat het samenleven in een democratische rechtsstaat gebaseerd is op rechten en plichten die gelden voor burgers, organisaties en overheid.
5.6	De leerlingen erkennen de rol van controle en evenwicht tussen de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht in ons democratisch bestel.
5.7	De leerlingen illustreren de rol van de media en organisaties in het functioneren van ons democratisch bestel.
5.8	De leerlingen onderscheiden de hoofdzaken van de federale Belgische staatsstructuur.
5.9	De leerlingen toetsen het samenleven in ons democratisch bestel aan het samenleven onder andere regeringsvormen.
5.10	De leerlingen illustreren hoe een democratisch beleid het algemeen belang nastreeft en rekening houdt met ideeën, standpunten en belangen van verschillende betrokkenen.
5.11	De leerlingen kunnen van Europese samenwerking, van het beleid en de instellingen van de Europese Unie de betekenis voor de eigen leefwereld toelichten.
5.12	De leerlingen tonen het belang aan van internationale organisaties en instellingen.

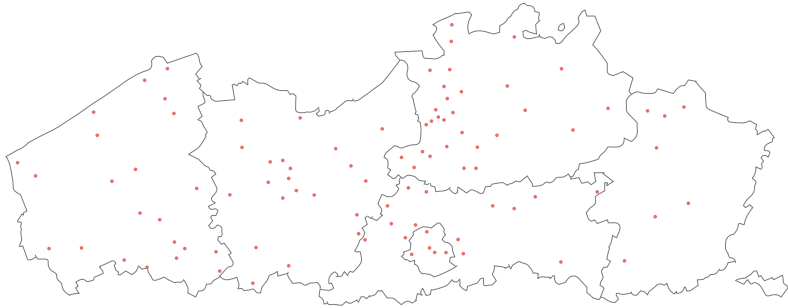
2.2. DE VRAGENLIJSTEN

Bij een peiling worden steeds vragenlijsten afgenomen bij de leerlingen, hun ouders en de scholen. Standaard peilen deze vragenlijsten naar algemene achtergrondkenmerken, gezinskenmerken en schoolkenmerken om de toetsresultaten te kaderen. Zoals in de inleiding van Hoofdstuk 2 aangegeven, werden de vragenlijsten voor de peiling burgerzin en burgerschapseducatie verder aangevuld met vragen over attitudes en persoonlijke vaardigheden van de leerlingen. Vragenlijsten lenen zich immers beter tot het bevragen van attitudinale aspecten dan toetsen. De vragenlijst voor de leerlingen bevat dus enerzijds vragen over algemene achtergrond- en gezinskenmerken. Anderzijds krijgen de leerlingen vragen over activiteiten en participatievormen in en buiten de school en over attitudes ten opzichte van burgerschapsgerelateerde thema's, zoals bijvoorbeeld gelijkwaardigheid van bepaalde groepen in onze samenleving. Ook bij de ouders werden, naast algemene vragen over gezinsachtergrond, attitudes ten opzichte van burgerschap bevestigd. Ten slotte werd een schoolvragenlijst aangeboden aan de persoon die binnen de school het best op de hoogte is van hoe er op school gewerkt wordt rond burgerzin. Via de schoolvragenlijst werd bijkomende informatie verzameld over het schoolbeleid rond burgerzin, het aanbod van burgerzin in de klas.... Bij de peiling burgerzin en burgerschapseducatie vormen de vragenlijsten dus een belangrijke aanvulling op de toetsen en een essentieel onderdeel van de peiling zelf.

2.3. WELKE LEERLINGEN EN SCHOLEN NAMEN DEEL?

De vakoverschrijdende eindtermen voor het secundair onderwijs zijn globaal van aard, en gelden dus voor elke onderwijsvorm. Per onderwijsvorm nam een representatieve steekproef van secundaire scholen deel aan de peiling burgerzin en burgerschapseducatie. De onderwijsvormen tso en kso worden daarbij telkens samen besproken en als één steekproef behandeld. We spreken in deze brochure dan ook over 'tkso'. De steekproeven zijn representatief voor de Vlaamse populatie op het vlak van onderwijsnet, schooltype en verstedelijkingsgraad. In totaal namen 1508 aso-leerlingen, 1420 tkso-leerlingen en 1185 bso-leerlingen uit 166 scholen deel aan de peiling (Figuur 2).

Figuur 2 – Overzicht van alle deelnemende scholen

Tabel 3, 4 en 5 geven een overzicht van de studierichtingen die de leerlingen volgen. De verschillende studierichtingen bundelen we voor verdere rapportering tot enkele studiegebieden. Voor het aso zijn die gebaseerd op de eerste pool van de studierichting. Voor tkso en bso worden de studierichtingen gegroepeerd per studiegebied en worden enkel de studiegebieden met meer dan 100 leerlingen in de steekproef apart besproken. In Tabel 3, 4 en 5 wordt telkens het percentage leerlingen per studiegebied en per studierichting gegeven.

Tabel 3: Percentage leerlingen per studiegebied en studierichting in het aso

Studiegebied - studierichting	Percentage leerlingen
Aso	
Wetenschappen	28.0
Wetenschappen-wiskunde	27.7
Sportwetenschappen	0.3
Economie	22.9
Economie-moderne talen	17.4
Economie-wetenschappen	0.8
Economie-wiskunde	4.7
Humane wetenschappen	20.9
Humane wetenschappen	19.0
Yeshiva	1.9
Klassieke talen	21.3
Grieks-Latijn	0.6
Grieks-wetenschappen	0.1
Grieks-wiskunde	0.4
Latijn-moderne talen	4.8
Latijn-wetenschappen	4.6
Latijn-wiskunde	10.9
Moderne talen	6.9
Moderne talen-wiskunde	0.1
Moderne talen-wetenschappen	6.8

Tabel 4: Percentage leerlingen per studiegebied en studierichting in het tkso

Studiegebied - studierichting	Percentage leerlingen
Tkso	
Personenzorg	35.3
Gezondheids- en welzijnswetenschappen	4.3
Jeugd- en gehandicaptenzorg	0.8
Sociale en technische wetenschappen	30.2
Mechanica-elektriciteit	18.3
Elektriciteit-elektronica	1.4
Elektrische installatietechnieken	3.4

Elektromechanica	5.8
Industriële ICT	1.7
Industriële wetenschappen	3.1
Mechanische vormgevingstechnieken	2.1
Vliegtuigtechnieken	0.8
Handel	17.1
Boekhouden-informatica	3.8
Handel	7.2
Informaticabeheer	2.5
Secretariaat-talen	3.6
Chemie	7.6
Chemie	0.7
Techniek-wetenschappen	6.9
Overige tso en kso	21.7
Autotechnieken	2.0
Bouw- en houtkunde	0.6
Brood en banket	0.3
Creatie en mode	0.4
Dier- & landbouwtechnische wetenschappen	1.0
Hotel	1.6
Houttechnieken	2.6
Lichamelijke opvoeding en sport	1.4
Onthaal en public relations	2.3
Planttechnische wetenschappen	0.2
Podiumtechnieken	0.1
Printmedia	0.1
Schoonheidsverzorging	3.9
Textielproductietechnieken	0.4
Toerisme	3.3
Architecturale en binnenhuiskunst	0.5
Toegepaste beeldende kunst	0.3
Vrije beeldende kunst	0.6

Tabel 5: Percentage leerlingen per studiegebied en studierichting in het bso

Studiegebied - studierichting	Percentage leerlingen
Bso	
Personenzorg	28.7
Organisatiehulp	1.8
Verzorging	27.0
Handel	20.4
Kantoor	12.9
Verkoop	7.5
Mechanica-elektriciteit	14.5
Elektrische installaties	6.4
Lassen-constructie	4.2
Werktuigmachines	3.8
Voeding	7.0
Brood- en banketbakkerij en confiserie	2.9
Restaurant en keuken	2.8
Slagerij en verkoopsklare gerechten	1.2
Overige bso	29.4
Auto	3.6
Carrosserie	1.0
Centrale verwarming en sanitaire installaties	3.4
Dierenzorg	2.1
Drukken en afwerken	0.3
Drukvoorbereiding	0.5
Duurzaam wonen	0.3
Etalage en standendecoratie	0.7
Haarzorg	3.6
Houtbewerking	5.3
Landbouw	0.1
Moderealisatie en -verkoop	1.3
Onthaal en recreatie	1.1
Publiciteitsgrafiek	0.4
Ruwbouw	2.5
Schilderwerk en decoratie	0.5
Tuinbouw en groenvoorziening	1.6
Vrachtwagenchauffeur	1.0

2.4. HOE VERLIEP DE AFNAME?

De afname van de toetsen gebeurde in groep, meestal klassikaal. De leerkrachten van de school stonden in voor de afname. Ze werden bijgestaan door een toetsassistent. De toetsassistent coördineerde de toetsafname in de school, zag toe op het correcte verloop en bracht kort verslag uit aan het onderzoeksteam.

De leerlingen kregen drie lesuren om een toetsboekje met de drie toetsen en de leerlingvragenlijst in te vullen. Omdat de vakoverschrijdende eindtermen met betrekking tot burgerzin en burgerschapseducatie voor alle onderwijsvormen gelden, kregen alle leerlingen dezelfde toetsen.

2.5. INTERNATIONAL CIVIC AND CITIZENSHIP EDUCATION STUDY (ICCS)

De “International Civic and Citizenship Education Study” (ICCS) is een internationaal vergelijkend onderzoek naar burgerzin en burgerschapseducatie bij 14-jarige leerlingen uit het tweede leerjaar van de eerste graad secundair onderwijs. Dit onderzoek liep in dezelfde periode als de peiling burgerzin en burgerschapseducatie bij 18-jarigen uit het tweede leerjaar van de derde graad secundair onderwijs. Een aantal ICCS-opgaven konden gelinkt worden aan de geselecteerde eindtermen met betrekking tot burgerzin. Deze werden overgenomen of minimaal aangepast voor het peilingsonderzoek. Daarnaast haalden de onderzoekers ook inspiratie uit het ICCS-onderzoek bij het ontwikkelen van nieuwe opgaven en voor het opstellen van de achtergrondvragenlijsten. In een verdere fase van dit peilingsonderzoek zullen de resultaten van de leerlingen die deelnamen aan de ICCS (eerste graad secundair onderwijs) vergeleken worden met de resultaten van de leerlingen die deelnamen aan de peiling (derde graad secundair onderwijs).

3. Resultaten vragenlijsten

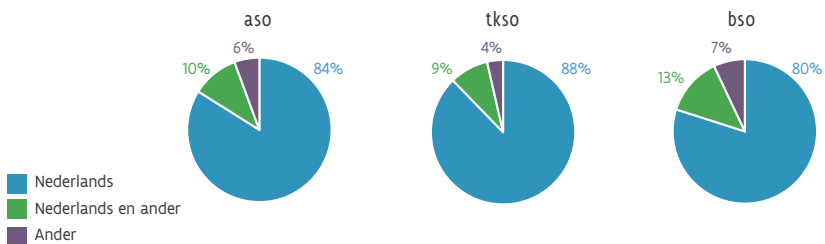
Op basis van de gegevens uit de vragenlijsten, afgenomen bij de leerlingen, hun ouders en de scholen, beschrijven we de leerlingen en scholen uit de steekproef. We geven eerst informatie over een aantal algemene kenmerken van de leerlingen en hun gezin. Vervolgens gaan we uitgebreid in op enkele aspecten en attitudes met betrekking tot burgerzin. Tot slot bespreken we hoe burgerschapseducatie op school wordt aangepakt en welke initiatieven de scholen nemen ter bevordering van burgerzin bij de leerlingen.

3.1. ACHTERGRONDKENMERKEN

In deze paragraaf bespreken we kenmerken van de leerling (geslacht, thuistaal en leerproblemen) en van het gezin van de leerlingen. We brengen de sociaal-economische status en het cultureel kapitaal van het gezin in kaart en we bekijken de mate van cognitief stimulerend thuisklimaat. Ten slotte gaan we in op enkele aspecten van de schoolloopbaan van de leerlingen.

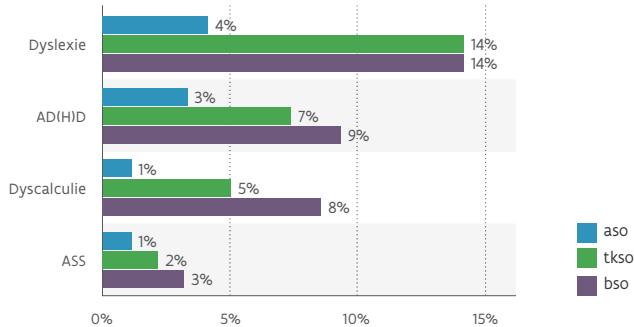
3.1.1. DE LEERLINGEN

In het aso zitten meer **meisjes** (60%) dan **jongens** (40%). In het tkso en bso zitten iets meer jongens: 52% in het tkso en 53% in het bso. Op het vlak van **thuistaal** zijn er geen grote verschillen tussen leerlingen uit de verschillende onderwijsvormen. In het bso zitten wel wat meer leerlingen die thuis een andere taal spreken, al dan niet in combinatie met het Nederlands (Figuur 3).

Figuur 3 – Verdeling van de leerlingen volgens thuistaal

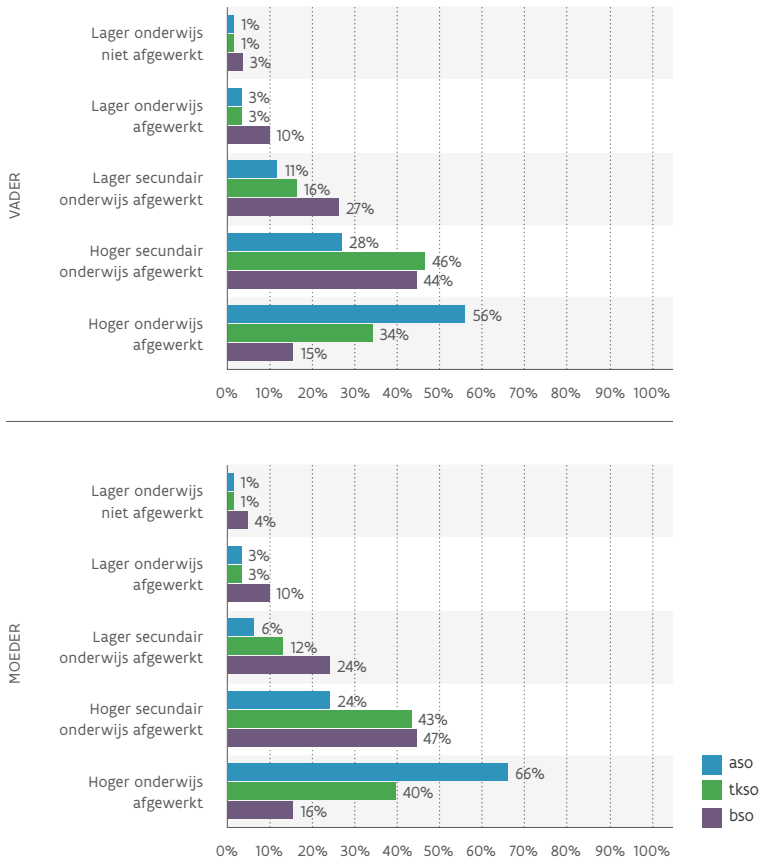
In de tkso- (22%) en vooral in de bso-steekproef (27%) kampen opmerkelijk meer leerlingen volgens hun ouders met **(leer)moeilijkheden**, een handicap of langdurige ziekte dan in de aso-steekproef (9%). Dyslexie is de meest voorkomende leerstoornis, gevolgd door AD(H)D en dyscalculie (Figuur 4).

Figuur 4 – (Leer)moeilijkheden

3.1.2. HET GEZIN

Wat het **opleidingsniveau** van de ouders betreft, zien we dat binnen het aso meer dan de helft van de vaders (56%) en twee derde van de moeders (66%) een diploma hoger onderwijs heeft (Figuur 5). Binnen het tkso en bso ligt dit percentage beduidend lager: binnen tkso heeft 34% van de vaders en 40% van de moeders het hoger onderwijs afgewerkt, binnen bso is dit respectievelijk 15% en 16%. Binnen het bso heeft 41% van de vaders en 37% van de moeders geen diploma (hoger) secundair onderwijs. In het tkso is dit 20% van de vaders en 16% van de moeders en binnen het aso slechts 16% van de vaders en 10% van de moeders.

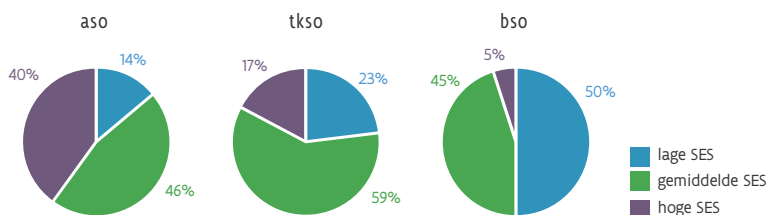

Figuur 5 – Opleidingsniveau van de ouders

De **sociaal-economische status (SES)** van het gezin werd berekend aan de hand van de opleiding van de ouders, het beroep van de ouders en hun inkomen. Op basis van de kwartielen die bepaald werden voor de drie onderwijsvormen samen, kunnen we de leerlingen opdelen in drie groepen: lage SES (eerste kwartiel), gemiddelde SES (tweede en derde kwartiel) en hoge SES (vierde kwartiel). We zien in (Figuur 6) dat er in het aso opvallend meer leerlingen met een hoge SES zitten (40%). In het tkso is de groep met een

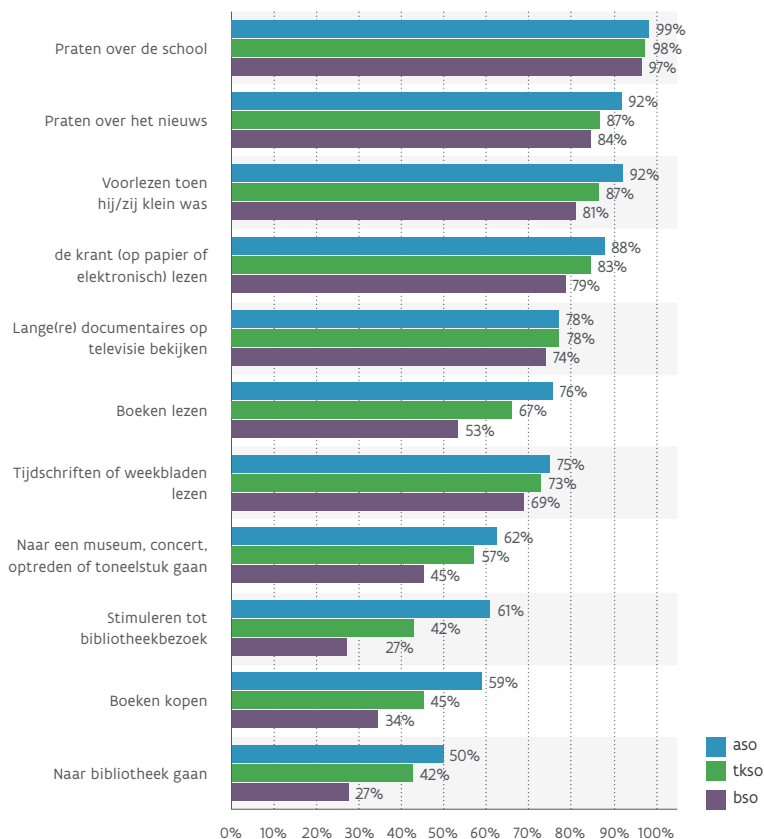

gemiddelde SES het grootst (59%). In het bso heeft de helft van de leerlingen een lage SES en slechts 5% een hoge SES.

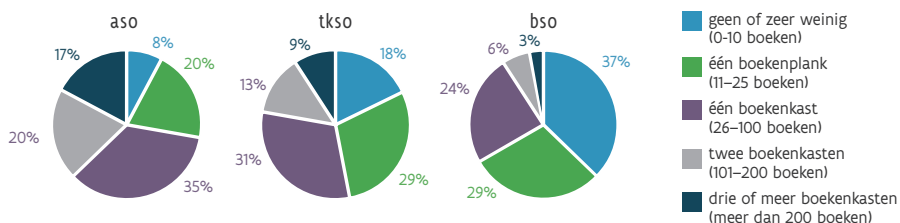
Figuur 6 – Verdeling van de leerlingen volgens SES

We vroegen aan de ouders hoe vaak ze thuis een aantal activiteiten ondernemen die onderwijsonderzoekers onder de noemer **cognitief stimulerend thuisklimaat** plaatsen (Figuur 7). De meeste ouders lazen voor toen hun zoon/dochter klein was en praten met hun zoon/dochter over de school en over het nieuws. Heel wat ouders bekijken ook documentaires en lezen de krant, tijdschriften of weekbladen en boeken. Het kopen van boeken en het bezoeken van de bibliotheek gebeurt minder vaak. Over het algemeen is het stimulerend thuisklimaat het hoogst in gezinnen van aso-leerlingen en het laagst in gezinnen van bso-leerlingen.

Figuur 7 – Cognitief stimulerend thuisklimaat

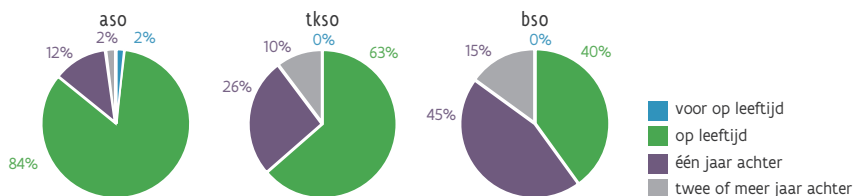
Om een zicht te krijgen op het **cultureel kapitaal** van het gezin vroegen we aan de leerlingen hoeveel boeken ze thuis hebben. Het aantal boeken thuis verschilt tussen de onderwijsvormen. Zo geeft 37% van de leerlingen in het bso aan thuis geen of zeer weinig boeken te hebben, waar dit binnen tkso 18% is en binnen aso slechts 8% (Figuur 8). In het aso zijn er meer leerlingen die aangeven dat ze thuis 101 tot 200 boeken hebben (20%, tegenover 13% in tkso en 6% in bso) of meer dan 200 boeken hebben (17%, tegenover 9% in tkso en 3% in bso).

Figuur 8 – Cultureel kapitaal van het gezin: aantal boeken thuis

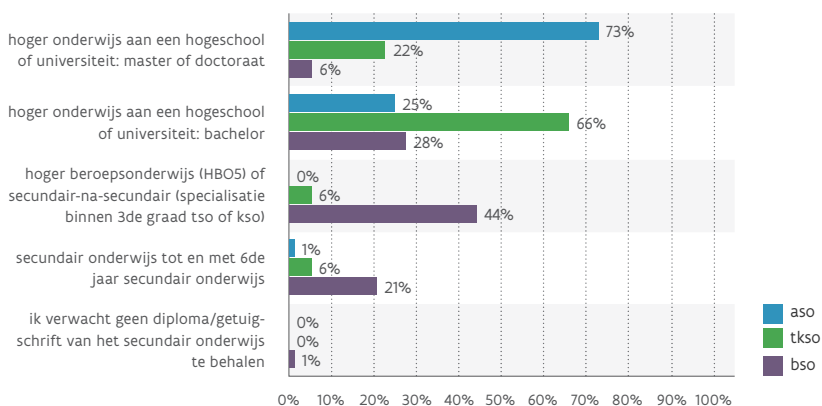
3.1.3. DE SCHOOLLOOPBAAN

De meeste leerlingen uit het aso zitten op leeftijd (84%) (Figuur 9). Ongeveer een tiende van de aso-leerlingen heeft één jaar **schoolse achterstand** en een kleine groep zit voor op leeftijd (2%) of is meer dan één jaar achter op leeftijd (2%). In het tkso zit ruim een derde van de leerlingen achter op leeftijd: 26% zit één jaar achter en 10% zit twee jaar of meer achter op leeftijd. In het bso heeft meer dan de helft van de leerlingen schoolse vertraging opgelopen: 45% heeft één jaar schoolse achterstand en 15% heeft twee of meer jaar schoolse achterstand.

Figuur 9 – Schoolse achterstand

Wat betreft hun **toekomstige studies** (Figuur 10) geeft bijna drie vierde van de aso-leerlingen aan dat ze een master of doctoraatsdiploma aan een hogeschool of universiteit willen behalen. In het tkso is dit 22% en in het bso 6%. In het tkso geeft de grootste groep leerlingen (66%) aan dat ze graag een bachelordiploma zouden behalen aan een hogeschool of universiteit. In het aso is dit 25% en in het bso 28%. In het bso geven de meeste leerlingen (44%) aan dat ze in de toekomst een diploma hoger beroepsonderwijs of secundair-na-secundair willen behalen.

Figuur 10 – Diploma dat de leerlingen verwachten te behalen

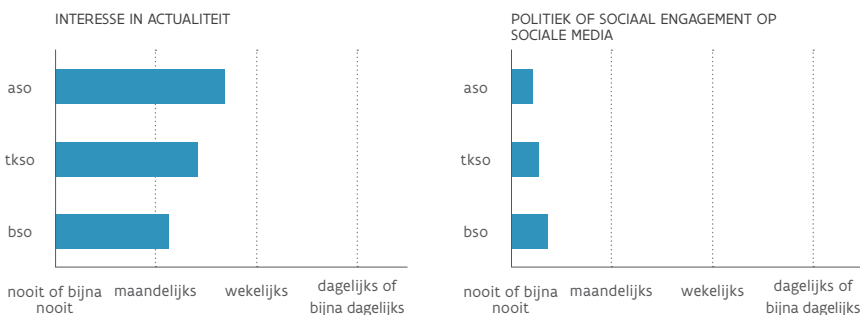
3.2. BURGERZIN BIJ DE LEERLINGEN EN HUN OUDERS

Een substantieel deel van de vragenlijsten gaat over verschillende aspecten van burgerzin bij de leerlingen en bij hun ouders. Zo gaan we dieper in op de interesse en het engagement van de leerlingen. We bekijken ook hun attitudes ten opzichte van burgerzin en die van hun ouders. We vroegen hen bijvoorbeeld welke aspecten van burgerzin ze belangrijk vinden, in welke instellingen ze meer of minder vertrouwen hebben en hoe ze staan ten opzichte van gelijkheid. Ook het zelfconcept van de leerlingen ten opzichte van burgerzin komt aan bod en we bekijken hoe ze hun toekomstige politieke participatie zien. Ten slotte bespreken we in welke mate ze milieubewust handelen.

3.2.1. INTERESSE EN ENGAGEMENT

Vooral van de aso-leerlingen geeft een redelijk grote groep (60%) aan dat ze **geïnteresseerd zijn in politieke en sociale onderwerpen**. De interesse in politieke en sociale onderwerpen is beduidend lager in het tkso (34%) en in het bso (23%). Hoewel ze over het algemeen meer geïnteresseerd zijn in politieke en sociale onderwerpen dan de leerlingen, zien we ongeveer het zelfde patroon bij de ouders: ouders van aso-leerlingen zijn meer geïnteresseerd in politieke en sociale onderwerpen (vader: 85%, moeder: 71%) dan ouders van tkso-leerlingen (vader: 73%, moeder: 59%). Ouders van bso-leerlingen zijn het minst geïnteresseerd in politieke en sociale onderwerpen (vader: 66%, moeder: 45%).

De **interesse van de leerlingen in de actualiteit** werd gemeten aan de hand van stellingen zoals 'met je ouders of vrienden praten over politieke of sociale onderwerpen', 'televisie kijken of de krant lezen om te weten wat er in de rest van de wereld gebeurt' en 'met je ouders of vrienden praten over wat er in andere landen gebeurt'. De leerlingen moesten aangeven op een schaal gaande van 'nooit of bijna nooit' tot 'dagelijks of bijna dagelijks' hoe vaak ze bovenstaande zaken doen. Uit Figuur 11 blijkt dat aso-leerlingen een hogere interesse in de actualiteit vertonen dan tkso-leerlingen. De interesse in de actualiteit van deze laatste groep is groter dan die van bso-leerlingen.

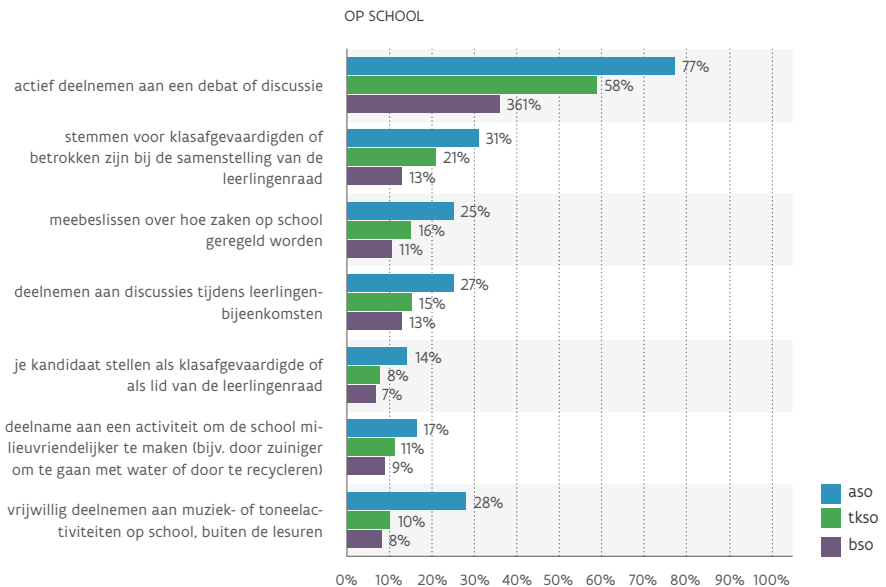

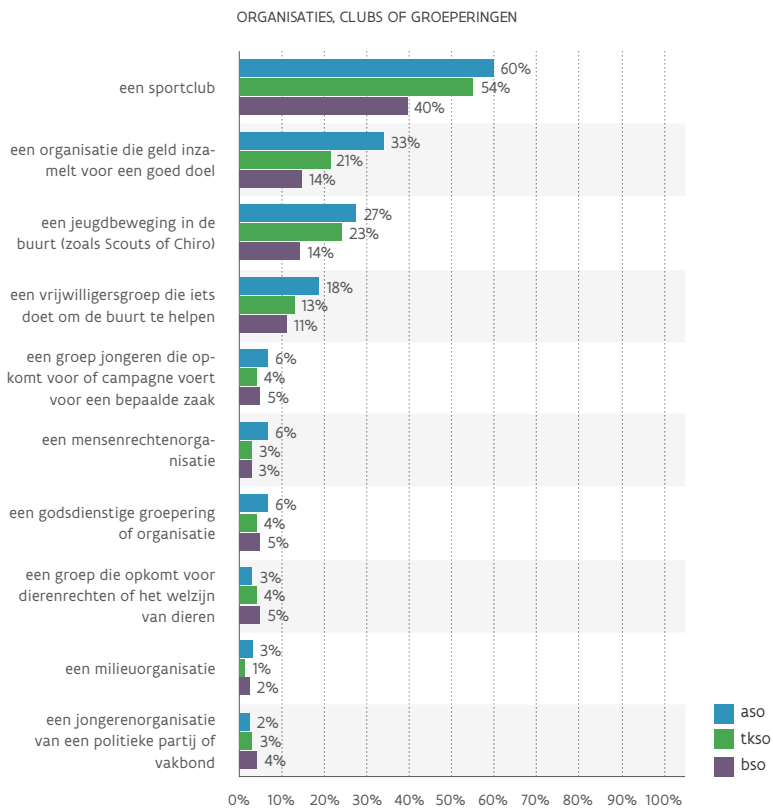
Figuur 11 – Interesse in de actualiteit en politiek en sociaal engagement op sociale media

Daarnaast werd aan de leerlingen op dezelfde manier gevraagd hoe vaak ze een reactie of foto online plaatsen over een politieke of sociale kwestie en hoe vaak ze iets delen of

reageren op wat iemand over een politieke of sociale kwestie geplaatst heeft. Over het algemeen is het politiek of sociaal engagement op sociale media van de leerlingen heel laag (Figuur 11). Bso-leerlingen geven vaker aan dat ze **politiek en sociaal geëngageerd zijn op sociale media** dan aso- en tkso-leerlingen.

Figuur 12 toont hoeveel leerlingen er in de laatste 12 maanden voor de peiling betrokken zijn geweest bij **activiteiten van bepaalde organisaties, clubs of groeperingen** en bij **activiteiten op school**. Een grote groep leerlingen was in de 12 maanden voor de peiling betrokken bij activiteiten georganiseerd door een sportclub. Ongeveer een vierde van de aso- en tkso-leerlingen en 14% van de bso-leerlingen waren de laatste 12 maanden betrokken bij een jeugdbeweging. Een kleinere, maar substantiële groep leerlingen was aangesloten bij een vrijwilligersgroep die iets doet om de buurt te helpen of bij een organisatie die geld inzamelt voor een goed doel. Op school nam, naar eigen zeggen, een grote(re) groep leerlingen binnen elke onderwijsvorm actief deel aan een debat of discussie in de laatste 12 maanden. Over het algemeen zijn de aso-leerlingen zowel buiten als op school het meest geëngageerd en de bso-leerlingen het minst.

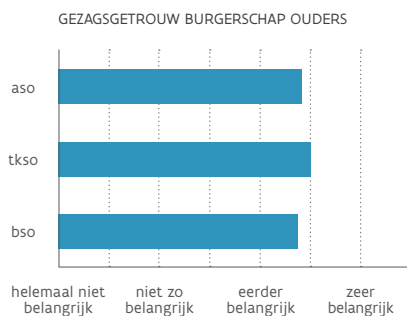
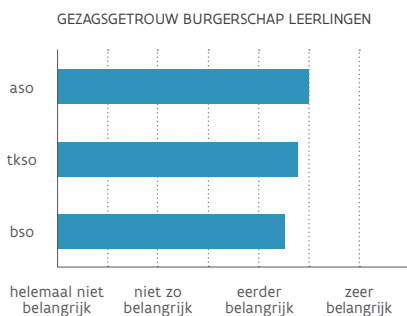
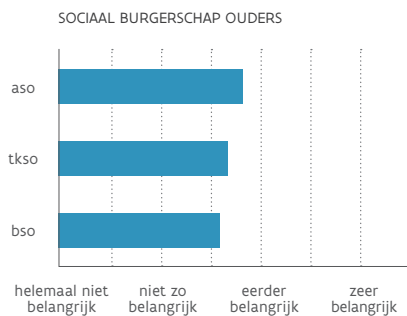
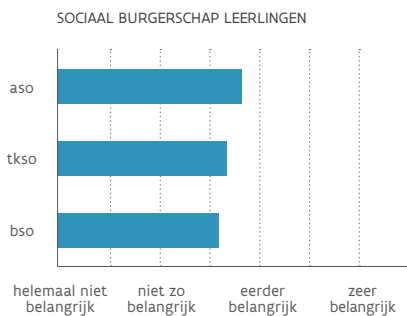
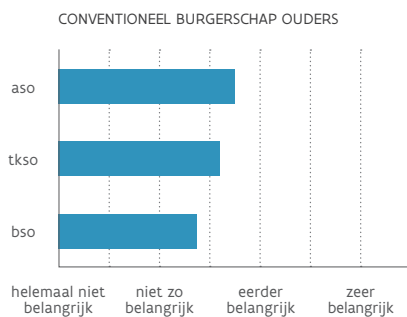
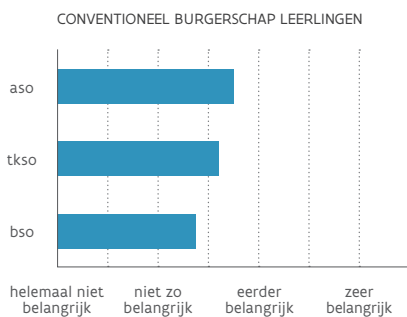
Figuur 12 – Betrokkenheid bij activiteiten

3.2.2. ATTITUDES MET BETREKKING TOT BURGERSCHAP

Zowel bij de leerlingen als bij de ouders werden drie soorten burgerschap bevestigd. **Conventioneel burgerschap** gaat vooral over politiek geëngageerd burgerschap: stemmen bij verkiezingen, lid worden van een politieke partij, leren over de geschiedenis van het land, respect tonen voor vertegenwoordigers van de overheid en politieke discussies voeren. **Sociaal burgerschap** gaat vooral over sociaal engagement: deelnemen aan vreedzame protesten tegen onrecht, deelnemen aan activiteiten om mensen te helpen, mensenrechten te bevorderen of het milieu te beschermen of steun geven aan mensen die het slechter hebben. **Gezagsgetrouw burgerschap** tenslotte gaat over het naleven van de wet, hard werken en zich inzetten voor het economisch welzijn van zijn of haar familie.

Figuur 13 toont in welke mate de **leerlingen** uit de verschillende onderwijsvormen de drie soorten burgerschap belangrijk vinden op een schaal van 'helemaal niet belangrijk' tot 'heel belangrijk'. Over het algemeen vinden leerlingen gezagsgetrouw burgerschap het belangrijkste, gevolgd door sociaal burgerschap. Conventioneel burgerschap vinden ze iets minder belangrijk. Voor de drie soorten burgerschap zien we dat aso-leerlingen er het meest belang aan hechten en bso-leerlingen het minst. Bij de **ouders** (Figuur 14) zien we een heel gelijkwaardig patroon, maar de verschillen tussen de ouders van leerlingen uit verschillende onderwijsvormen zijn minder groot. Zo scoren ouders van aso-leerlingen wel significant hoger op conventioneel en sociaal burgerschap, maar niet op gezagsgetrouw burgerschap. Ouders van tkso- en bso-leerlingen verschillen niet significant van elkaar.

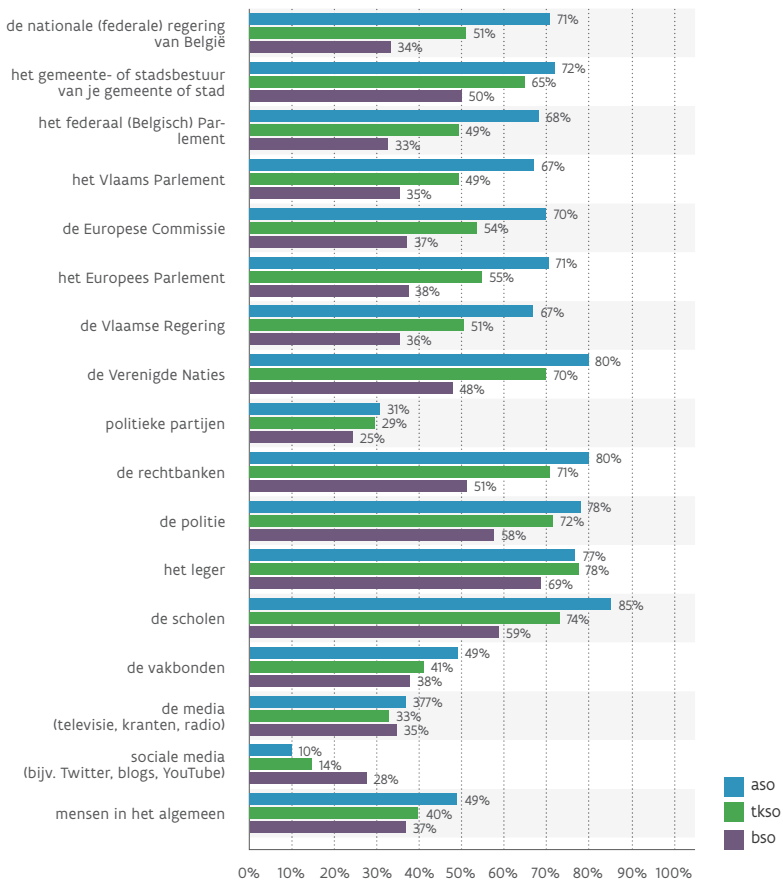

Figuur 13 – Mate van conventioneel, sociaal en gezagsgetrouw burgerschap bij de leerlingen

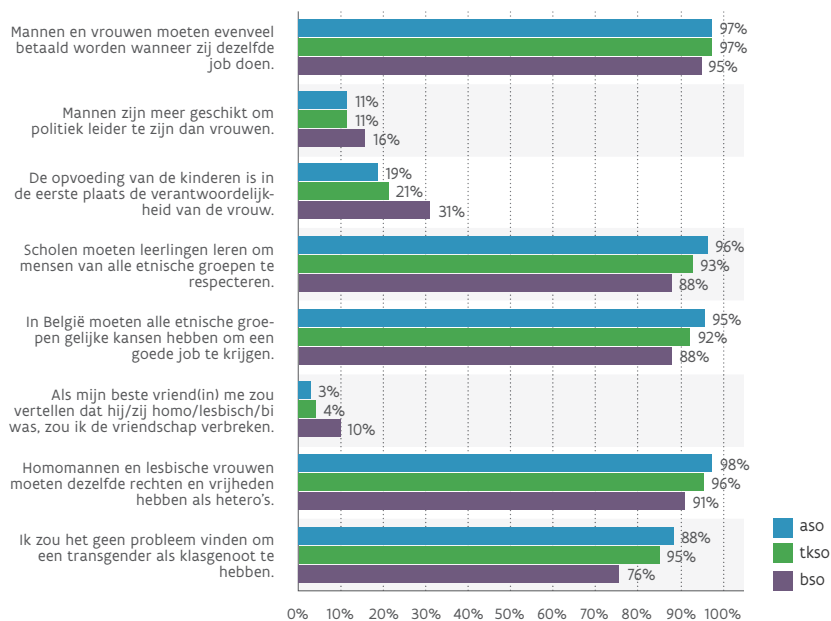
Figuur 14 – Mate van conventioneel, sociaal en gezagsgetrouw burgerschap bij de ouders

Figuur 15 toont het percentage leerlingen dat redelijk veel of veel **vertrouwen** heeft in de opgenoemde **instellingen**. Leerlingen hebben het meeste vertrouwen in de scholen, de rechtbanken en de Verenigde Naties. Ze hebben het minste vertrouwen in (sociale) media en politieke partijen. Opvallend is dat aso-leerlingen in bijna alle instellingen meer vertrouwen hebben dan tkso- en vooral bso-leerlingen. Bso-leerlingen hebben in vergelijking met leerlingen in de andere onderwijsvormen meer vertrouwen in (sociale) media.

Figuur 15 – Mate van vertrouwen in instellingen

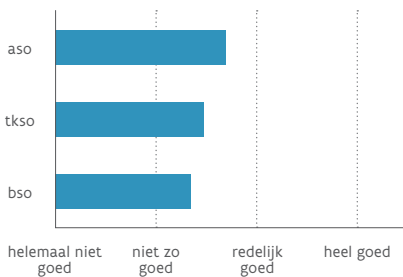
Het verschil tussen de onderwijsvormen is minder groot wat betreft hun attitude ten opzichte van **gelijkheid**, gelijke kansen en gelijke rechten (Figuur 16). Bijna alle leerlingen vinden dat mannen en vrouwen evenveel betaald moeten worden als ze dezelfde job doen, dat scholen leerlingen moeten leren om mensen van alle etnische groepen te respecteren, dat etnische groepen gelijke kansen op een goede job moeten krijgen en dat holebi's dezelfde rechten en vrijheden moeten hebben als hetero's. Slechts heel weinig leerlingen zeggen dat ze een vriendschap zouden verbreken als hun beste vriend(in) zou vertellen dat hij of zij homoseksueel, lesbisch of biseksueel is. Wat gendergelijkheid betreft, zien we dat er toch een groep leerlingen is die vindt dat mannen meer geschikt zijn om politiek leider te zijn en dat de opvoeding van de kinderen in de eerste plaats de verantwoordelijkheid is van de vrouw. Hoewel de verschillen tussen de onderwijsvormen met betrekking tot gelijkheid minder groot zijn dan voor andere bevroegde aspecten van burgerzin, blijft het verschil gemiddeld genomen wel significant: leerlingen uit het aso hebben de meest positieve attitude ten opzichte van gelijkheid en leerlingen uit het bso de minst positieve.

Figuur 16 – Attitude ten opzichte van gelijkheid

3.2.3. ZELFCONCEPT

Het zelfconcept van de leerlingen ten aanzien van burgerzin werd gemeten door hen te vragen op een schaal van 'helemaal niet goed' tot 'heel goed' aan te geven hoe goed ze denken dat ze bepaalde zaken zouden doen: onder andere een krantenartikel over een conflict tussen landen bespreken, zijn/haar mening verdedigen over een omstreden politieke kwestie, een televisiedebat volgen over een omstreden kwestie, een spreekbeurt houden over een sociale of politieke kwestie. Uit Figuur 17 blijkt dat aso-leerlingen zichzelf het hoogst inschatten. Bso-leerlingen schatten zichzelf het laagst in en tkso-leerlingen zitten tussenin.

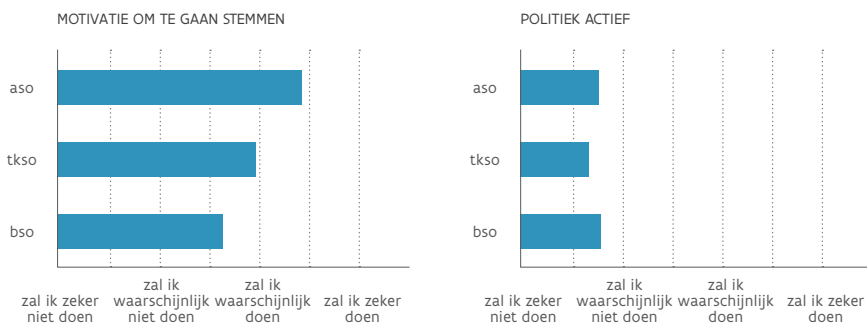

Figuur 17 – Zelfconcept ten aanzien van burgerzin

3.2.4. TOEKOMSTIGE POLITIEKE PARTICIPATIE

Het toekomstige politiek gedrag van leerlingen brachten we in kaart door hen verschillende manieren voor te leggen waarop ze als volwassene actief kunnen deelnemen aan de maatschappij. Leerlingen gaven op een schaal van 'ik zal dit zeker doen' tot 'ik zal dit zeker niet doen' aan wat ze denken dat ze zelf zouden doen. Enerzijds werd hun (toekomstige) **motivatie om te gaan stemmen** bevraagd door stellingen als: gaan stemmen bij verschillende verkiezingen (federaal, Europees, regionaal, gemeenteraad) en informatie opzoeken over de kandidaten voordat je gaat stemmen. Anderzijds werd er gevraagd of ze zelf **politiek actief** zullen zijn: bijvoorbeeld lid worden van een politieke partij of vakbond, zich kandidaat stellen voor de gemeenteraadsverkiezing, lid worden van een organisatie voor een politiek of sociaal doel. Figuur 18 toont dat leerlingen uit het aso het meest aangeven dat ze zullen

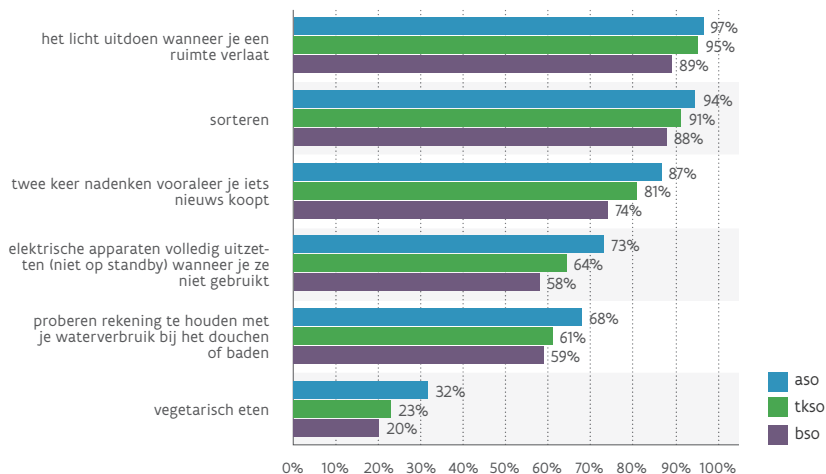
gaan stemmen, bso-leerlingen het minst en tkso-leerlingen bevinden zich tussenin. Bso-leerlingen geven wel even vaak als aso-leerlingen aan dat ze politiek actief zullen zijn als volwassene. Leerlingen zijn over het algemeen in beperkte mate van plan om politiek actief te zijn.

Figuur 18 – (Toekomstige) politieke participatie

3.2.5. MILIEUBEWUST HANDELEN VAN DE LEERLINGEN

Een ander belangrijk aspect van burgerzin is de mate waarin leerlingen inspanningen leveren om milieubewust te handelen. Figuur 19 toont het percentage leerlingen dat aangeeft soms of vaak bepaalde **milieubewuste keuzes** te maken. Op een aantal vlakken zijn leerlingen van het zesde jaar heel milieubewust: het licht uitdoen bij het verlaten van een ruimte, sorteren, en twee keer nadenken vooraleer iets te kopen, doen nagenoeg alle leerlingen. Ongeveer twee derde van de leerlingen probeert rekening te houden met waterverbruik bij het douchen of baden en zet elektrische apparaten volledig uit wanneer ze die niet gebruiken. Slechts een minderheid van de leerlingen eet soms of vaak vegetarisch. Aso-leerlingen zijn naar eigen zeggen milieubewuster dan tkso- en bso-leerlingen. Bso-leerlingen zijn het minst milieubewust.

Figuur 19 – Milieubewust handelen bij de leerlingen

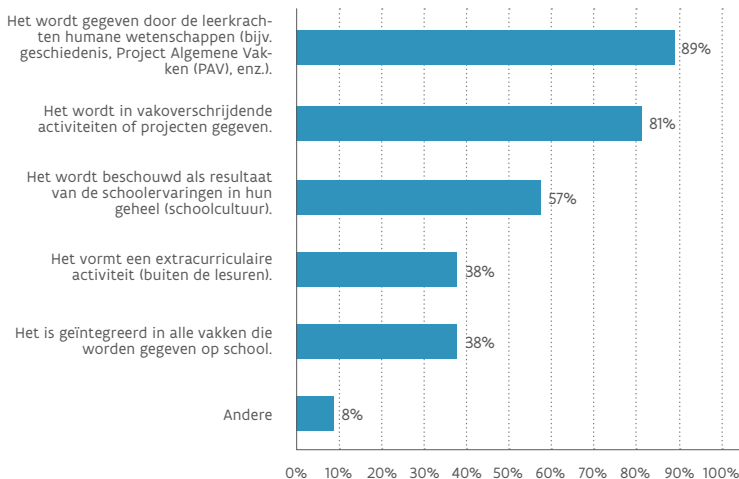
3.3. BURGERZIN OP SCHOOL

Aan degene die op school het best op de hoogte is van wat er gebeurt rond burgerzin en burgerschapseducatie legden we een schoolvragenlijst voor. In 41% van de scholen vulde de directie de vragenlijst in, in ongeveer een vierde van de scholen (26%) een graadcoördinator en in 34% een leerkracht. Met deze schoolvragenlijst gingen we na hoe burgerzin op school wordt georganiseerd. Ook werd bevraagd wat er in de lessen en op school gebeurt in het kader van burgerschapseducatie. We bespreken hierbij ook wat de leerlingen zelf zeggen dat ze hebben geleerd rond burgerzin. Ten slotte gaan we dieper in op het schoolklimaat: hoe ervaren de leerlingen de relaties met de leerkrachten, is het klasklimaat open voor discussies en worden de leerlingen gestimuleerd om te participeren op school? Aangezien de schoolvragenlijst telkens voor de hele school werd ingevuld, en nagenoeg alle scholen studierichtingen aanbieden uit verschillende onderwijsvormen, kunnen we hier geen onderscheid maken tussen de onderwijsvormen.

3.3.1. HOE WORDT BURGERZIN AANGEBODEN OP SCHOOL?

Organisatie burgerzin

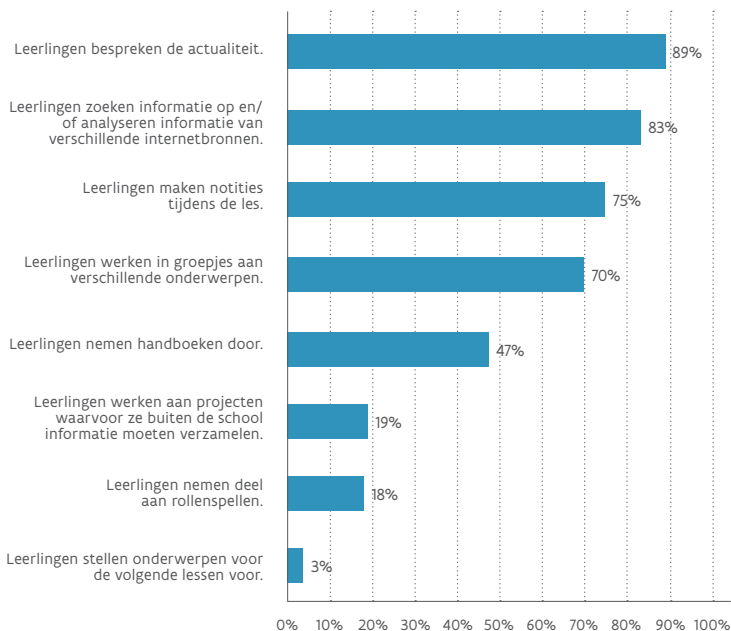
In de eerste plaats werd er gepeild naar **hoe burgerzin op school wordt georganiseerd** (Figuur 20). De respondenten konden daarbij meerdere mogelijkheden aangeven. In bijna alle scholen (89%) worden de vakoverschrijdende eindtermen met betrekking tot burgerzin en burgerschapseducatie door de leerkrachten humane wetenschappen behandeld. In 81% van de scholen wordt burgerzin in vakoverschrijdende activiteiten of projecten gegeven. In ruim de helft van de scholen (57%) wordt burgerzin beschouwd als het resultaat van de schoolervaringen in hun geheel (schoolcultuur). In telkens 38% van de scholen is burgerzin geïntegreerd in alle vakken of vormt het een extracurriculaire activiteit (buiten de lesuren). In 5% van de scholen is er een burgerschapscoördinator aanwezig. In 13% van de scholen is er een werkgroep rond burgerzin.

Figuur 20 – Manier waarop burgerzin wordt georganiseerd in de scholen

Werkvormen

Veel voorkomende **werkvormen tijdens de lessen of projecten** op het gebied van burgerschapseducatie zijn het bespreken van de actualiteit en het opzoeken van informatie en/of het analyseren van informatie van verschillende internetbronnen (Figuur 21). In ongeveer drie vierde van de scholen maken de leerlingen notities tijdens de lessen (of projecten) of werken ze in groepjes aan verschillende onderwerpen. In mindere mate werken leerlingen aan projecten waarvoor ze buiten de school informatie moeten verzamelen (bijvoorbeeld interviews in de buurt, kleinschalig onderzoek) of nemen de leerlingen deel aan rollenspellen. In bijna geen enkele school stellen de leerlingen zelf onderwerpen voor de lessen voor.

Figuur 21 – Werkvormen tijdens de lessen of projecten op het gebied van burgerschapseducatie

Differentiatie

We vroegen ook op welke manier er op school **gedifferentieerd** wordt bij het onderwijzen van de vakoverschrijdende eindtermen met betrekking tot burgerzin en burgerschapseducatie. In 23% van de scholen wordt er niet **gedifferentieerd**. In telkens ongeveer de helft van de scholen is de leerstof voor burgerzin verschillend voor leerlingen uit de verschillende onderwijsvormen (51%) en/of verschillende studierichtingen (48%). In 6% van de scholen wordt er ook **gedifferentieerd** tussen individuele leerlingen binnen studierichtingen.

Mogelijke verbeteringen met betrekking tot burgerschapseducatie op school

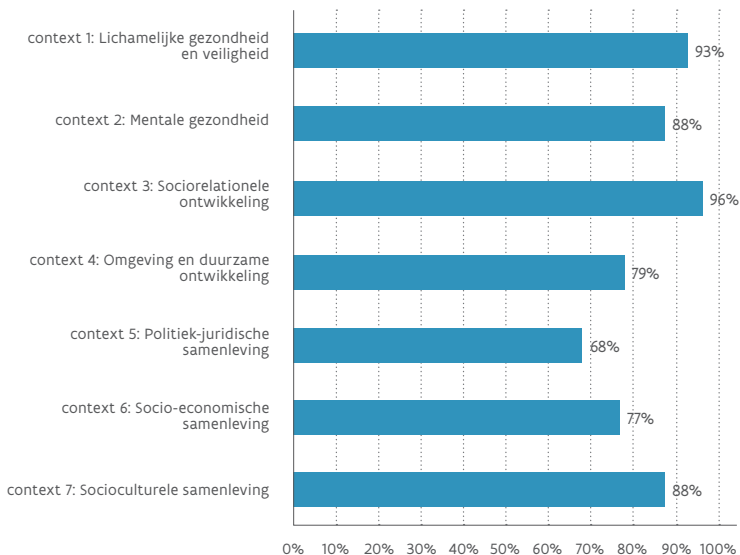
Wanneer we aan de respondenten vragen welke zaken er **verbeterd** zouden moeten worden aan de burgerschapseducatie op hun school, wordt vooral de samenwerking tussen leerkrachten van verschillende vakgebieden aangeduid als een werkpunt: 71% vindt dat dit beter zou kunnen in hun school. Daarnaast vindt meer dan de helft van de respondenten vooral dat er meer onderwijstijd zou moeten zijn voor burgerschapseducatie (59%), dat er meer nascholing zou moeten zijn op het gebied van kennis rond burgerschapseducatie (55%) en op het gebied van les- en onderwijsmethoden (52%) en dat er meer mogelijkheden zouden moeten zijn voor projecten gerelateerd aan burgerschapseducatie (54%). De laatste opvatting wordt zowel gedragen door scholen die aangeven dat burgerzin aan bod komt in vakoverschrijdende projecten (53%) als door scholen waar dit niet het geval is (57%). De respondenten zijn eerder tevreden over de beschikbare handboeken en lesmaterialen voor burgerschapseducatie: slechts een minderheid vindt dat er meer (19%) of betere (26%) handboeken en lesmateriaal beschikbaar zou moeten zijn.

3.3.2. WAT WORDT ER AANGEBODEN?

In deze paragraaf bespreken we het aanbod en de acties in de scholen rond burgerzin: waar het meeste belang aan wordt gehecht, welke bronnen gebruikt worden, welke activiteiten er worden georganiseerd, wat de leerlingen hebben geleerd en of burgerzin geëvalueerd wordt.

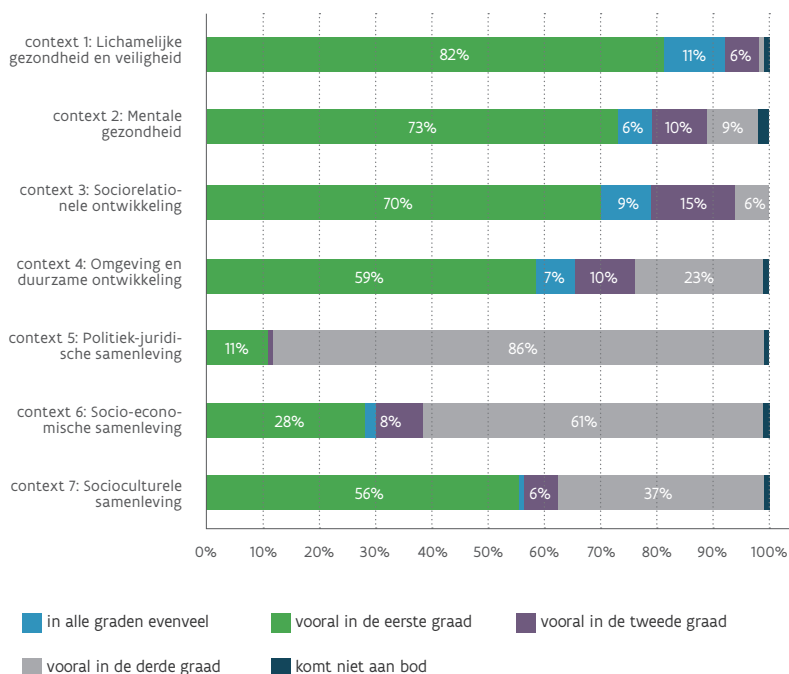
VOETEN en contexten

In de meeste scholen wordt er in sterke (27%) of redelijke mate (61%) belang gehecht aan de vakoverschrijdende eindtermen met betrekking tot burgerzin en burgerschapseducatie. In 12% van de scholen wordt er echter maar in beperkte mate belang gehecht aan deze eindtermen. Bijna alle **contexten** uit de VOETEN worden belangrijk geacht in de scholen (Figuur 22).

Figuur 22 – Mate van belang gehecht aan verschillende contexten

Aan de contexten 'sociorelationele ontwikkeling' en 'lichamelijke gezondheid en veiligheid' wordt het meeste belang gehecht. Respectievelijk 96% en 93% van de respondenten vindt deze contexten in redelijke mate of sterke mate belangrijk. Het minste belang wordt gehecht aan de context 'politiek-juridische samenleving', maar ook hierbij zegt nog 68% van de respondenten dat ze er in redelijke mate of in sterke mate belang aan hechten. Deze context komt in bijna alle scholen (86%) vooral in de derde graad aan bod (Figuur 23). Dit is ook het geval, zij het in mindere mate, voor de context 'socio-economische samenleving' (61% van de scholen). De meeste andere contexten komen ongeveer in alle graden evenveel aan bod.

Figuur 23 – Periode waarin de verschillende contexten behandeld worden

Bronnen

Bij het plannen van de lessen of projecten over burgerschapseducatie of burgerschapsgerelateerde onderwerpen wordt er op de scholen in redelijke of sterke mate gebruik gemaakt van de eindtermen (84%) of leerplannen (79%) als **bron**. Ook de media (bijvoorbeeld kranten, tijdschriften, televisie) (86%), informatiebronnen op het internet (bijvoorbeeld Wikipedia, online kranten) en sociale media (80%) worden vaak als bron gehanteerd. In ongeveer de helft van de scholen worden ook handboeken (53%) en originele bronnen (zoals de grondwet of de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens) (44%) gebruikt.

Activiteiten in het kader van burgerschapseducatie

In het kader van burgerschapseducatie **bezochten** de leerlingen met de school al eens een museum of kunstgalerij (80%), een theater of concertzaal (73%) en/of een onderneming en/of fabriek (73%). Ook politieke (67%) of religieuze (67%) instellingen worden vrij vaak bezocht.

We vroegen ook aan de scholen hoeveel leerlingen in de loop van de derde graad de mogelijkheid hebben gehad om aan bepaalde **activiteiten** deel te nemen die door de school georganiseerd werden **in samenwerking met externe groepen/organisaties**. In bijna alle scholen krijgen leerlingen de kans om deel te nemen aan culturele activiteiten (97%) en/of sportevenementen (84%). In ongeveer de helft tot twee derde van de scholen kunnen de meeste tot alle leerlingen deelnemen aan acties ten behoeve van het milieu (69%), acties ten behoeve van kansarme mensen of groepen (66%), campagnes om het bewustzijn van mensen te verhogen rond sociale of ecologische thema's (65%) of kunnen ze een politieke instelling bezoeken (54%). In 46% van de scholen kunnen de leerlingen deelnemen aan multi- of interculturele activiteiten binnen de lokale gemeenschap. Slechts in enkele scholen kunnen de leerlingen deelnemen aan activiteiten gericht op bescherming van het culturele erfgoed binnen de lokale gemeenschap.

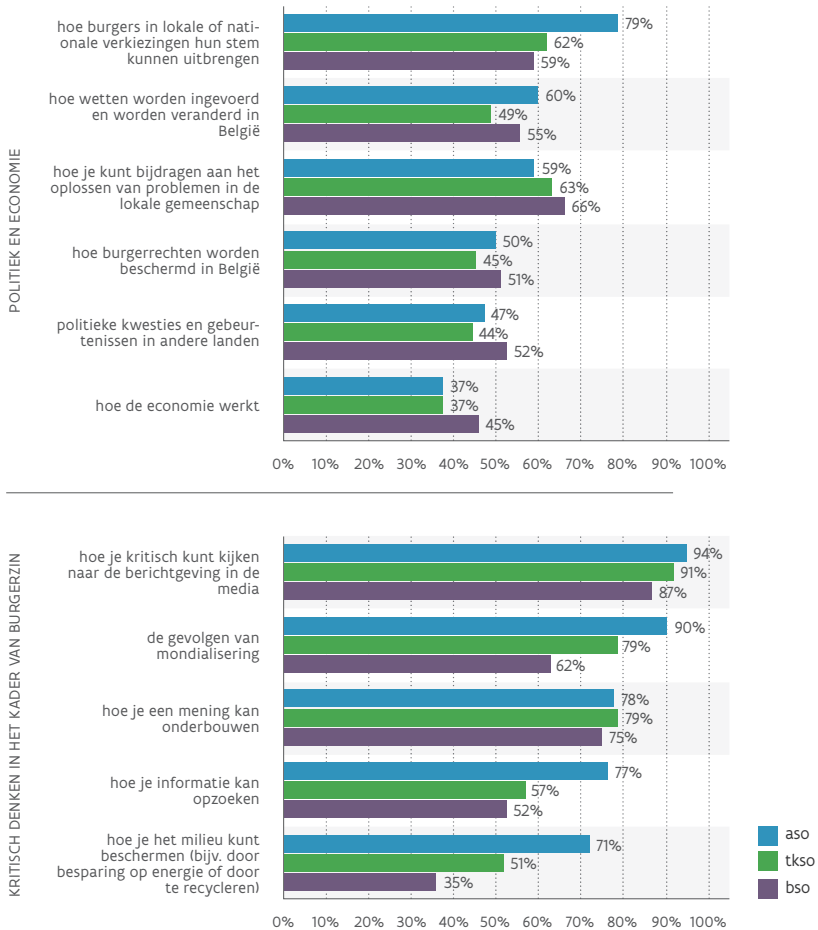
Milieubewuste maatregelen

We vroegen aan de scholen in welke mate bepaalde **milieubewuste maatregelen** in praktijk gebracht worden in de school. In de meeste scholen (88%) wordt er aan afvalscheiding gedaan. Twee derde van de scholen (68%) passen energiebesparende maatregelen toe. Meer dan de helft van de scholen hangt posters op ter aanmoediging van milieuvriendelijk gedrag bij de leerlingen (60%) en doet aan afvalbeperking (57%). Minder dan de helft van de scholen (44%) koopt milieuvriendelijke producten (bijvoorbeeld kringlooppapier om te printen, afbreekbare schoonmaakmiddelen, afbreekbaar bestek en borden).

Wat hebben de leerlingen geleerd?

Om een zicht te krijgen op wat er volgens de leerlingen in de klas aan bod gekomen is over burgerzin en burgerschapseducatie vroegen we hen wat ze op school over bepaalde onderwerpen hebben geleerd. Daarbij kunnen we het onderscheid maken tussen leren over economie en politiek enerzijds en leren kritisch denken in het kader van burgerzin anderzijds (Figuur 24). Wat betreft **economie en politiek** zien we dat vooral binnen het aso een redelijk grote groep leerlingen aangeeft dat ze geleerd hebben hoe burgers in lokale of nationale verkiezingen hun stem kunnen uitbrengen en hoe wetten worden ingevoerd en aangepast in België. In vergelijking met leerlingen uit het aso en tkso, geven leerlingen uit het bso vaker aan dat ze geleerd hebben hoe de economie werkt, hoe burgerrechten worden beschermd in België en hoe je kunt bijdragen aan het oplossen van problemen in de lokale gemeenschap. Wat betreft **kritisch denken in het kader van burgerzin** geven de meeste leerlingen aan dat ze geleerd hebben hoe ze informatie moeten opzoeken en hoe je een mening kan onderbouwen. Vooral binnen aso geven redelijk wat leerlingen aan dat ze geleerd hebben over hoe je kritisch kunt kijken naar berichtgeving in de media en over de gevolgen van mondialisering. We zien ook grote verschillen tussen de onderwijsvormen in de mate waarin de leerlingen aangeven dat ze geleerd hebben hoe ze het milieu kunnen beschermen: aso-leerlingen hebben hier naar eigen zeggen meer over geleerd dan tkso-leerlingen en deze laatste groep heeft er dan weer meer over geleerd dan bso-leerlingen. Gemiddeld genomen zien we vooral grote verschillen tussen de onderwijsvormen voor het kritisch leren denken, waar aso het hoogst scoort en bso het laagst. Ook voor het leren over politiek en economie scoren de aso-leerlingen significant hoger dan de tkso- en bso-leerlingen. Tussen deze laatste twee groepen is er geen significant verschil.

Evaluatie

Figuur 24 – Onderwerpen waarover de leerlingen geleerd hebben

In 35% van de scholen wordt burgerzin formeel getoetst. Dit gebeurt in ongeveer de helft van deze scholen vaak via schriftelijke toetsen (51%) of via projecten (47%). In 18% van deze scholen gebeurt het vaak via mondelinge toetsen.

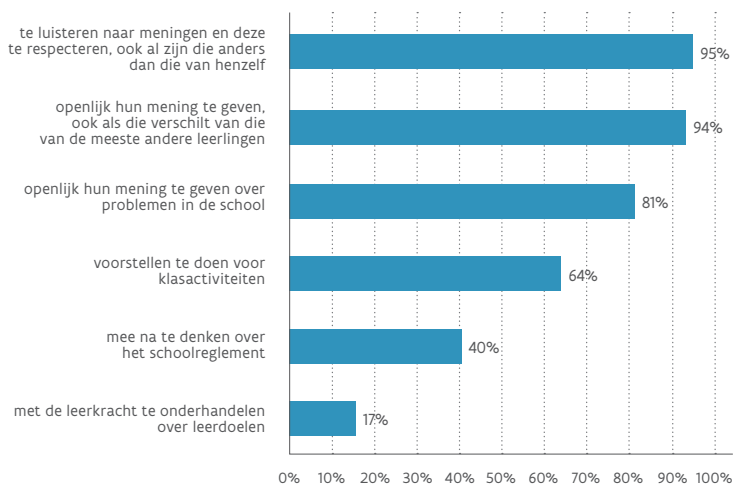
3.3.3. SCHOOLKLIMAAT

Het klimaat op school werd op verschillende manieren bevroegd. In de eerste plaats werd aan de leerlingen gevraagd naar de **leerling-leerkrachtrelaties**. Aso-leerlingen hebben gemiddeld genomen een positievere kijk op de leerling-leerkrachtrelaties dan tkso- en bso-leerlingen. Bijna alle leerlingen vinden dat de meeste leerkrachten hen op een eerlijke manier behandelen (aso: 93%, tkso: 89%, bso: 87%) en geven aan dat ze extra hulp van hun leerkrachten krijgen wanneer ze dit nodig hebben (aso: 93%, tkso: 92%, bso: 87%). Meer dan vier vijfde van de leerlingen geeft aan dat ze goed kunnen opschieten met de meeste leerkrachten (aso: 86%, tkso: 81%, bso: 80%), dat de leerkrachten geïnteresseerd zijn in het welzijn van de leerlingen (aso: 84%, tkso: 80%, bso: 79%), dat ze echt luisteren naar wat de leerlingen te zeggen hebben (aso: 82%, tkso: 78%, bso: 78%) en dat de leerkrachten zouden ingrijpen wanneer een leerling gepest wordt (aso: 83%, tkso: 80%, bso: 79%).

Aan de hand van enkele stellingen werd er aan de leerlingen ook gevraagd of het **klasklimaat open is voor discussies over politieke en sociale zaken**. Volgens de meeste leerlingen moedigen de leerkrachten de leerlingen aan om een eigen mening te vormen (aso: 91%, tkso: 88%, bso: 83%) en om deze te verkondigen (aso: 85%, tkso: 83%, bso: 81%). De meeste leerlingen geven openlijk hun mening in de klas, ook als die verschilt van de mening van de meeste andere leerlingen (aso: 91%, tkso: 89%, bso: 84%). Volgens ruim drie vierde van de leerlingen bespreken de leerkrachten verschillende kanten van onderwerpen die ze in de klas uitleggen (aso: 81%, tkso: 74%, bso: 75%). Iets minder vaak moedigen de leerkrachten de leerlingen aan om over onderwerpen te praten met mensen die een andere mening hebben (aso: 70%, tkso: 65%, bso: 70%). Volgens ongeveer de helft van de leerlingen stellen de leerlingen zelf actuele politieke gebeurtenissen voor om in de klas over te discussiëren (aso: 50%, tkso: 45%, bso: 50%).

Aan de scholen vroegen we in welke mate **leerlingen gestimuleerd** worden om **deel te nemen aan de besluitvorming op school** (Figuur 25). Hieruit blijkt dat in bijna alle scholen de leerlingen worden gestimuleerd om openlijk hun mening te geven, maar ook om te luisteren naar meningen van anderen en deze te respecteren. Ook mogen in vier vijfde van de scholen de leerlingen openlijk hun mening geven over problemen op school. In ongeveer twee derde van de scholen worden de leerlingen gestimuleerd om voorstellen te doen

voor klasactiviteiten en in 40% van de scholen worden ze aangemoedigd om mee na te denken over het schoolreglement. Slechts in een beperkt aantal scholen worden leerlingen gestimuleerd om met de leerkrachten te onderhandelen over leerdoelen.

Figuur 25 – Mate waarin leerlingen gestimuleerd worden om betrokken te zijn bij besluitvorming op school

4. De peilingsresultaten burgerzin en burgerschapseducatie

In dit hoofdstuk bespreken we de mate waarin de leerlingen op het einde van de derde graad de getoetste vakoverschrijdende eindtermen met betrekking tot kennis, inzicht en vaardigheden inzake burgerzin bereiken. We gaan ook na met welke achtergrondkenmerken verschillen in prestaties samenhangen.

In de eerste plaats presenteren we het percentage leerlingen dat de eindtermen die een kenniscomponent bevatten (bevat de hand van de drie toetsen), bereikt. Daarbij brengen we in kaart hoe de resultaten op deze toetsen kunnen verschillen op basis van enkele leerlingkenmerken. Daarna gaan we in op de samenhang van de toetsprestaties met een aantal kenmerken van de leerlingen en hun gezin, schoolkenmerken en aspecten van burgerzin.

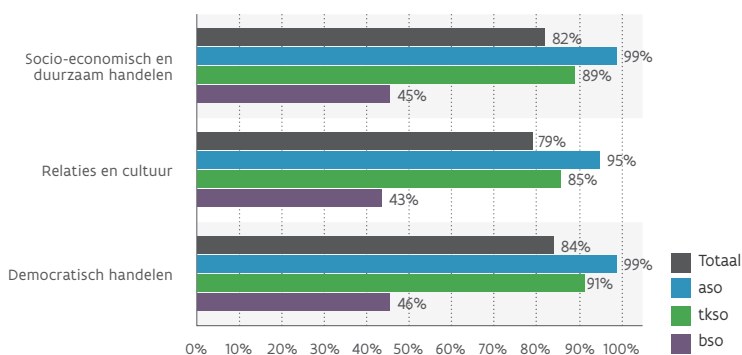
In een volgende paragraaf gaan we dieper in op de resultaten van de attitudeschalen. Omdat attitudes niet normatief zijn, kunnen we hier – in tegenstelling tot bij de toetsen – geen uitspraken doen die betrekking hebben op een voldoende ‘beheersing’ van de attitudes. We kunnen wel bekijken in welke mate ze samenhangen met leerling-, gezins- en schoolkenmerken.

4.1. RESULTATEN VOOR DE TOETSEN

4.1.1. HOEVEEL LEERLINGEN BEHEERSEN DE EINDTERMEN?

We bekijken eerst de resultaten voor de leerlingen uit de vier onderwijsvormen samen (Figuur 26). Voor **‘socio-economisch en duurzaam handelen’** behaalt 82% van de leerlingen de eindtermen. Voor **‘relaties en cultuur’** is dit 79% en voor **‘democratisch handelen’** 84%.

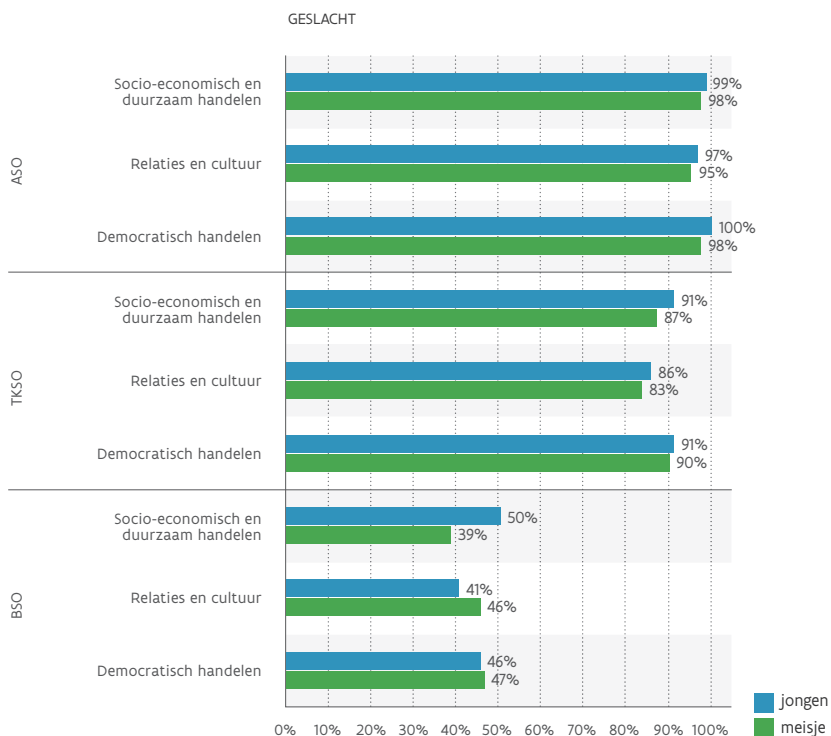
Deze algemene resultaten zijn behoorlijk goed. We zien echter grote verschillen in prestaties op de toetsen wanneer we deze opsplitsen naar de verschillende onderwijsvormen. In het **aso** behalen nagenoeg alle leerlingen voor de drie toetsen de eindtermen. Ook in het **tkso** zijn de resultaten zeer goed: 89% beheerst de eindtermen voor 'socio-economisch en duurzaam handelen', 85% die voor 'relaties en cultuur' en 91% die voor 'democratisch handelen'. Voor het **bsso** zijn de resultaten echter heel zwak. Daar behaalt minder dan de helft van de leerlingen (respectievelijk 45%, 43% en 46%) de eindtermen voor de drie toetsen.

Figuur 26 – Percentage leerlingen dat de eindtermen beheerst

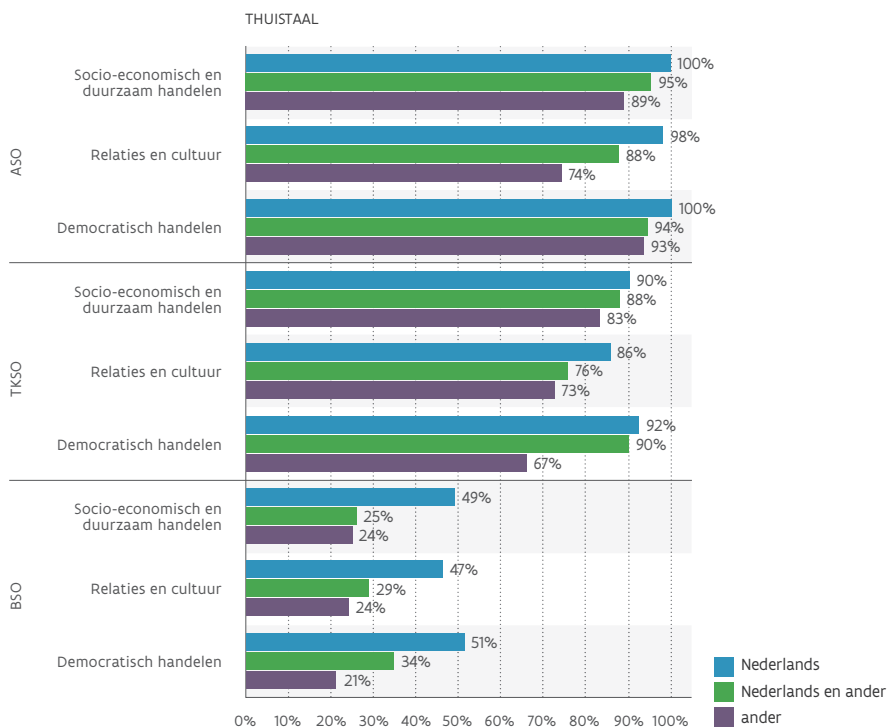
Resultaten per leerlingengroep

De algemene resultaten kunnen we nog specifiekere bekijken door ze verder op te splitsen op basis van verschillende leerlingkenmerken. We zien geen grote verschillen in het bereiken van de eindtermen tussen jongens en meisjes (Figuur 27). In het **bsso** behalen meer jongens de eindtermen voor 'socio-economisch en duurzaam handelen' dan meisjes. Voor 'relaties en cultuur' behalen in het **bsso** meisjes vaker de eindtermen dan jongens.

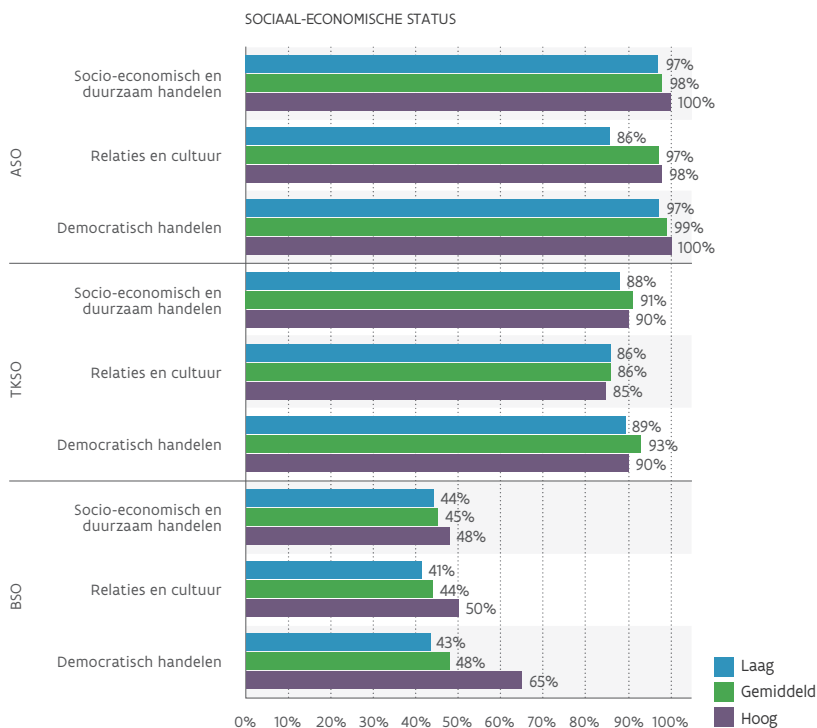
Figuur 27 – Percentage leerlingen dat de eindtermen burgerzin beheerst opgesplitst naar geslacht

Wat betreft thuistaal stellen we vast dat leerlingen die thuis Nederlands spreken betere resultaten behalen dan leerlingen die Nederlands spreken in combinatie met een andere taal (Figuur 28). Leerlingen die het Nederlands combineren met een andere taal doen het beter dan leerlingen die thuis enkel een andere taal spreken.

Figuur 28 – Percentage leerlingen dat de eindtermen burgerzin beheerst opgesplitst naar thuistaal

We kunnen de leerlingen ook opdelen naar de sociaal-economische status (SES) van het gezin waarin ze opgroeien (Figuur 29). In het aso zien we vooral een verschil voor de toets 'relaties en cultuur', waar leerlingen uit gezinnen met een lage SES minder vaak de eindtermen behalen. In het tkso zien we weinig verschillen in prestaties tussen de drie SES-groepen. Binnen het bso behalen leerlingen met een hogere SES voor 'democratisch handelen' vaker de eindtermen.

Figuur 29 – Percentage leerlingen dat de eindtermen burgerzin beheerst opgesplitst naar sociaal-economische status

Naast de onderwijsvorm is meer specifiek ook het studiegebied van de leerling een belangrijk element in de interpretatie van de toetsprestaties (Tabel 6). In het aso zijn er weinig verschillen tussen de studiegebieden. In het tkso behalen de leerlingen uit het studiegebied chemie vaker de eindtermen voor dan leerlingen uit andere studiegebieden. In het bso doen de leerlingen uit mechanica-elektriciteit het minder goed voor ‘relaties en cultuur’. De leerlingen uit de categorie ‘overige bso-studiegebieden’ (zoals bijvoorbeeld auto, bouw, land- en tuinbouw, ...) behalen minder vaak de eindtermen voor ‘relaties en cultuur’ en ‘democratisch handelen’.

Tabel 6: Percentage leerlingen dat de eindtermen behaalt per studiegebied

Studiegebied	Socio-economische en duurzaam handelen	Relaties en cultuur	Democratisch handelen
Aso			
Economie	99	96	98
Humane wetenschappen	95	92	98
Klassieke talen	99	97	100
Moderne talen	99	99	99
Wetenschappen	100	96	100
Tkso			
Chemie	97	97	95
Handel	93	82	94
Mechanica-elektriciteit	89	84	90
Personenzorg	88	85	91
Overige tkso	87	82	86
Bso			
Handel	47	45	50
Mechanica-elektriciteit	45	36	43
Personenzorg	40	51	51
Voeding	52	46	51
Overige	46	38	40

4.1.2. WAARMEE HANGEN PRESTATIEVERSCHILLEN SAMEN?

Voor een meer zuivere interpretatie van de prestatieverschillen tussen leerlingengroepen is het nodig om onrechtstreekse invloeden van andere kenmerken mee in rekening te brengen. Zo zouden we bijvoorbeeld kunnen stellen dat een lagere prestatie van leerlingen met een andere thuistaal gedeeltelijk toe te schrijven is aan een lagere sociaal-economische status van die leerlingen.

Concreet gaan we aan de hand van statistische modellen de samenhang na van een bepaald kenmerk (bijvoorbeeld thuistaal) met de toetsprestaties als de leerlingen in andere opzichten aan elkaar gelijk zouden zijn (bijvoorbeeld voor sociaal-economische status). Op die manier kunnen we bijvoorbeeld onderzoeken of leerlingen met een andere thuistaal nog steeds minder goed presteren op de peilingstoetsen als ze gelijk zijn op het vlak van sociaal-economische status. Bij de samenhang tussen een bepaald kenmerk en de toetsprestaties houden we in dit peilingsonderzoek rekening met de kenmerken vermeld in Tabel 7. Anders gezegd: we gaan de samenhang na van een bepaald kenmerk en toetsprestaties wanneer leerlingen gelijk zijn wat betreft de leerling- en schoolkenmerken in Tabel 7. Elke samenhang die we verderop rapporteren moet dan ook op die manier geïnterpreteerd worden.

Doordat we onrechtstreekse invloeden van andere kenmerken in rekening brengen, krijgen we een genuanceerder beeld van de prestatieverschillen tussen leerlinggroepen. Het is dus mogelijk dat de resultaten die we verder in dit hoofdstuk bespreken niet helemaal gelijk lijken te lopen met de prestatieverschillen uit Figuur 27, 28 en 29. Het gaat daar immers om prestatieverschillen tussen leerlinggroepen waarbij nog geen rekening gehouden werd met andere achtergrondkenmerken. Het is mogelijk dat een aanvankelijk groot verschil (bijvoorbeeld voor thuistaal, Figuur 28) in deze verdere analyses genuanceerd wordt en minder op de voorgrond treedt.

Tabel 7: Leerling- en schoolkenmerken waarmee we rekening hielden bij de samenhang tussen achtergrondkenmerken en toetsprestaties

Leerlingkenmerken	Schoolkenmerken
Geslacht	Schooltype (scholen met aso-bovenbouw, tso/bsso/kso-bovenbouw of multilaterale scholen)
Leeftijd	Onderwijsnet
Thuistaal	Verstedelijkingsgraad
Aantal boeken thuis	Percentage GOK-leerlingen in de school
Studiegebied	
Leermoeilijkheden	
Sociaal economische status van het gezin	

De onderstaande tabellen geven telkens aan welke kenmerken significant samenhangen met gemiddeld betere (+) of minder goede (-) toetsprestaties, nadat de kenmerken uit Tabel 7 in rekening zijn gebracht. Bij een witte achtergrond is er weinig samenhang, bij een lichtpaarse achtergrond is de samenhang middelgroot en bij een donkerpaarse groot. Deze indeling van de sterkte van de samenhang is gebaseerd op het werk van Hattie⁵.

Studiegebied

Tabel 8 omvat de resultaten van de samenhang tussen het studiegebied en de toetsprestaties.

- » In vergelijking met leerlingen uit personenzorg tso, doen leerlingen uit alle aso-studiegebieden het beter. Leerlingen uit het bso doen het minder goed. Specifiek binnen het tkso zien we dat leerlingen uit het studiegebied chemie het beter doen op de drie toetsen dan leerlingen uit personenzorg. Leerlingen uit het studiegebied handel doen het beter voor democratisch handelen.

Tabel 8: Overzicht van de studiegebieden die significant samenhangen met betere (+) of minder goede (-) prestaties op de toetsen over de eindtermen burgerzin

Studiegebied (t.o.v. personenzorg tso)	Socio-economische en duurzaam handelen	Relaties en cultuur	Democratisch handelen
Aso			
Economie	+	+	+
Humane wetenschappen	+	+	+
Klassieke talen	+	+	+
Moderne talen	+	+	+
Wetenschappen	+	+	+
Tkso			
Chemie tso	+	+	+
Handel tso			+
Mechanica-elektriciteit tso			
Overige tkso			
Bso			
Handel bso	-	-	-
Mechanica-elektriciteit bso	-	-	-
Personenzorg bso	-	-	-
Voeding bso	-	-	-
Overige bso	-	-	-

- » Indien we de resultaten binnen het aso vergelijken en economie als referentiegroep nemen, doen leerlingen uit humane wetenschappen het voor 'socio-economisch en duurzaam handelen' minder goed en leerlingen uit klassieke talen beter dan leerlingen uit economie. Voor 'relaties en cultuur' doen leerlingen uit klassieke talen, moderne talen en wetenschappen het beter dan de leerlingen uit economie. Voor 'democratisch handelen' doen de leerlingen uit humane wetenschappen, klassieke talen en wetenschappen het beter dan leerlingen uit economie.
- » Binnen het bso doen de leerlingen uit het studiegebied mechanica-elektriciteit en uit de groep 'overige bso-studiegebieden' het minder goed voor 'relaties en cultuur' en 'democratisch handelen' dan leerlingen uit personenzorg bso.

Leerlingkenmerken

In Tabel 9 geven we de samenhang tussen een aantal leerlingkenmerken en de toetsprestaties weer.

- » Jongens presteren op de drie toetsen beter dan meisjes.
- » Enkel voor de toets 'democratisch handelen' vinden we een kleine samenhang met schoolse achterstand: leerlingen met één jaar schoolse achterstand doen het minder goed dan leerlingen die op leeftijd zitten.
- » Leerlingen met dyslexie behalen minder goede resultaten voor 'democratisch handelen' dan leerlingen zonder dit leerprobleem. Leerlingen met dyscalculie scoren minder goed voor 'socio-economisch en duurzaam handelen' en 'democratisch handelen'. Ook leerlingen met ADHD doen het minder goed voor 'democratisch handelen'.

Tabel 9: Overzicht van leerlingkenmerken die significant samenhangen met betere (+) of minder goede (-) prestaties op de toetsen over de eindtermen burgerzin

	Socio-economische en duurzaam handelen	Relaties en cultuur	Democratisch handelen
Geslacht (t.o.v. jongen)			
Meisje	-	-	-
Schoolse achterstand (t.o.v. leeftijd)			
één jaar achter			-
Diagnose (telkens t.o.v. geen)			
Dyslexie	-		-
Dyscalculie			-
ADHD			-

Gezinskenmerken

In Tabel 10 lijsten we de samenhang tussen een aantal gezinskenmerken en de toetsprestaties van de leerlingen op.

- » Leerlingen die thuis een andere taal spreken, al dan niet in combinatie met Nederlands, doen het over de hele lijn minder goed dan leerlingen die thuis enkel Nederlands spreken.

- » Het cultureel kapitaal van het gezin, gemeten aan de hand van het aantal boeken thuis, hangt ook duidelijk samen met de toetsresultaten. Vooral leerlingen met weinig (0 tot 10) boeken thuis behalen over het algemeen op de drie toetsen minder goede resultaten dan leerlingen die thuis meer boeken hebben. Leerlingen met meer dan 100 boeken thuis presteren over de hele lijn het best.
- » De mate waarin het thuisklimaat cognitief stimulerend is (d.w.z. de mate waarin er thuis tijd besteed wordt aan lezen, cultuur en de actualiteit), hangt positief samen met resultaten voor de drie toetsen.
- » Naarmate de moeder van de leerlingen meer geïnteresseerd is in politieke en sociale onderwerpen, doen de leerlingen het beter voor 'democratisch handelen'. Er is geen samenhang met de interesse in politieke en sociale onderwerpen van de vader en de prestaties van de leerlingen.
- » We vinden geen samenhang tussen de toetsprestaties en de sociaal-economische status van het gezin van de leerlingen nadat we de overige achtergrondkenmerken uit Tabel 7 in rekening brachten.

Tabel 10: Overzicht van gezinskenmerken die significant samenhangen met betere (+) of minder goede (-) prestaties op de toetsen over de eindtermen burgerzin

	Socio-economische en duurzaam handelen	Relaties en cultuur	Democratisch handelen
Thuis taal (t.o.v. Nederlands)			
Nederlands en ander	-	-	-
Ander	-	-	-
Aantal boeken thuis (t.o.v. 0-10)			
11-25	+		
26-100	+	+	+
101-200	+	+	+
Meer dan 200	+	+	+
Stimulerend thuis klimaat	+	+	+
Interesse moeder in politieke en sociale onderwerpen			+

Burgerzin bij de leerlingen

Tabel 11 toont de samenhang tussen de bevroegde aspecten en attitudes van de leerlingen met betrekking tot burgerzin en de toetsprestaties.

- » Leerlingen die meer geïnteresseerd zijn in politieke en sociale onderwerpen en in de actualiteit presteren beter op de drie toetsen. Er is geen samenhang tussen de prestaties van de leerlingen en het politiek en sociaal engagement op sociale media.
- » Leerlingen die in de laatste 12 maanden aan minstens één activiteit van een organisatie, club of groepering deelnamen, doen het over de gehele lijn wat beter dan leerlingen die dit niet deden. Ook de mate van deelname aan activiteiten op school hangt positief samen met de prestaties van de leerlingen.
- » Ook de mate waarin leerlingen aangeven dat ze op school geleerd hebben om kritisch te denken en de mate waarin ze geleerd hebben over politiek en economie hangt samen met hun prestaties op de drie toetsen.
- » De mate waarin leerlingen ervaren dat het klasklimaat open is voor discussie en de mate waarin ze de relaties met leerkrachten als positief ervaren, vertoont een positieve samenhang met de toetsscores.
- » Leerlingen die conventioneel, sociaal en gezagsgetrouw burgerschap belangrijker achten, doen het beter op de drie toetsen. De samenhang tussen de toetsprestaties en sociaal burgerschap is daarbij iets minder sterk dan de samenhang met conventioneel en gezagsgetrouw burgerschap.
- » Het vertrouwen in instellingen hangt enkel samen met de prestaties op de toets 'relaties en cultuur' en 'democratisch handelen'.
- » De attitude van de leerlingen ten opzichte van gelijkheid hangt positief samen met de prestaties op de drie toetsen.
- » Ook het zelfconcept van de leerling ten opzichte van burgerzin en de mate waarin ze in de toekomst denken te zullen gaan stemmen of politiek actief zijn, vertonen een positieve samenhang met de toetsprestaties.

Tabel 11: Overzicht van aspecten van en attitudes ten opzichte van burgerzin die significant samenhangen met betere (+) of minder goede (-) prestaties op de toetsen over de eindtermen burgerzin

	Socio-economische en duurzaam handelen	Relaties en cultuur	Democratisch handelen
Interesse in politieke of sociale onderwerpen	+	+	+
Interesse in actualiteit	+	+	+
Deelname aan minstens één activiteit van organisaties, clubs of groepingen in de laatste 12 maanden	+	+	+
Deelname activiteiten op school	+	+	+
Geleerd om kritisch te denken in het kader van burgerzin	+	+	+
Geleerd over politiek en economie	+	+	+
Klasklimaat open voor discussie	+	+	+
Perceptie van leerling-leerkrachrelaties	+	+	+
Conventioneel burgerschap	+	+	+
Sociaal burgerschap	+	+	+
Gezagsgetrouw burgerschap	+	+	+
Vertrouwen in instellingen		+	+
Gelijkheid	+	+	+
Burgerzin zelfconcept	+	+	+
Toekomstig stemgedrag	+	+	+
Toekomstige politieke participatie	+	+	+

Schoolkenmerken

Nadat we de kenmerken uit Tabel 7 in rekening brachten, hangen de toetsresultaten met enkele schoolkenmerken samen. In Tabel 12 wordt de samenhang samengevat.

- » Leerlingen die in een school met een tso-, kso- en/of bso-bovenbouw zitten, doen het beter voor de toets 'relaties en cultuur' dan leerlingen in een school met aso-bovenbouw. Leerlingen in multilaterale scholen verschillen niet van leerlingen in een school met aso-bovenbouw.

- » Er zijn amper verschillen tussen de onderwijsnetten. Enkel voor de toets 'socio-economisch en duurzaam handelen' doen leerlingen uit het officiële net het wat minder goed dan leerlingen uit het vrije net.
- » Leerlingen doen het op de drie toetsen minder goed wanneer ze les volgen in een school met veel GOK-leerlingen.
- » Er is geen samenhang tussen burgerzin op school (bijvoorbeeld samenwerking tussen de leerkrachten, nood aan verbetering m.b.t. burgerschapseducatie, stimulatie van leerlingen, ...) en de prestaties van de leerlingen.

Tabel 12: Overzicht van schoolkenmerken en kenmerken van de klaspraktijk die significant samenhangen met betere (+) of minder goede (-) prestaties op de toetsen over de eindtermen burgerzin

	Socio-economische en duurzaam handelen	Relaties en cultuur	Democratisch handelen
Schooltype (t.o.v. aso)			
TSO/BSO/KSO		+	
Onderwijsnet (t.o.v. vrij)			
Officieel	-		
Percentage GOK-leerlingen	-	-	-

4.2. RESULTATEN VOOR DE ATTITUDES

4.2.1. WAARMEE HANGEN DE ATTITUDES VAN DE LEERLINGEN MET BETREKKING TOT BURGERZIN SAMEN?

Zoals we reeds eerder vermeldden, kunnen we geen uitspraken doen over het 'beheersen' van attitudes. Het is immers niet wenselijk hier een norm vast te leggen. We kunnen echter wel op dezelfde manier als bij de toetsen nagaan in welke mate deze attitudes van de leerlingen met betrekking tot burgerzin samenhangen met bepaalde achtergrondkenmerken. Meer bepaald werd de samenhang van de bevroagde achtergrondkenmerken met conventioneel en sociaal burgerschap, vertrouwen in instellingen en attitude ten opzichte van gelijkheid nagegaan. Ook hier werden telkens de variabelen uit Tabel 7 in rekening gebracht op dezelfde manier als bij de samenhang met de toetsprestaties. Indien we bijvoorbeeld een verschil vinden in attitudes tussen studiegebieden, is dat dus rekening houdend met de SES, de thuistaal, het geslacht, enz... van de leerlingen in dit studiegebied.

Studiegebied

- » Net zoals bij de prestaties op de toetsen zien we dat leerlingen in aso-studierichtingen over het algemeen hoger scoren op de attitudeschalen dan leerlingen uit de referentiegroep, namelijk personenzorg tso. Leerlingen uit het bso scoren lager dan leerlingen uit personenzorg tso. Toch is het patroon hier minder rechtlijnig (Tabel 13).

Leerlingen uit de aso-studiegebieden economie en wetenschappen hebben een minder positieve attitude ten opzichte van gelijkheid dan tso-leerlingen uit personenzorg. Ook voor sociaal burgerschap en vertrouwen in instellingen scoort enkel het aso-gebied klassieke talen hoger dan leerlingen personenzorg tso. Voor sociaal burgerschap scoren klassieke en moderne talen hoger dan leerlingen personenzorg tso.

- » Binnen tso lijken de leerlingen uit meer technisch en wetenschappelijk georiënteerde studiegebieden (chemie, mechanica-elektriciteit) over het algemeen wat minder hoog te scoren op de attitudeschalen dan leerlingen uit personenzorg. Tso-leerlingen uit personenzorg hebben overigens de meest positieve attitude ten opzichte van gelijkheid van alle tkso- en bso-studiegebieden.

Tabel 13: Overzicht van de studiegebieden die significant samenhangen met hogere (+) of lagere (-) scores op de attitudeschalen met betrekking tot burgerzin

Studiegebied (t.o.v. personenzorg tso)	Conventioneel burgerschap	Sociaal burgerschap	Vertrouwen	Gelijkheid
Aso				
Economie	+			-
Humane wetenschappen	+			
Klassieke talen	+	+	+	
Moderne talen		+		
Wetenschappen	+			-
Tkso				
Chemie tso	-		-	-
Handel tso				-
Mechanica-elektriciteit tso		-	-	-
overige tkso	-		-	-
Bso				
Handel bso			-	-
Mechanica-elektriciteit bso	-		-	-
Personenzorg bso	-	-	-	-
Voeding bso	-	-		-
Overige bso	-	-	-	-

- » Wanneer we binnen het aso vergelijken met de referentiecategorie economie, zien we dat leerlingen uit klassieke talen voor conventioneel en sociaal burgerschap en gelijkheid hoger scoren. Leerlingen uit moderne talen scoren hoger op sociaal burgerschap en leerlingen uit humane wetenschappen hebben een meer positieve attitude ten opzichte van gelijkheid dan leerlingen uit economie. We vinden geen verschil tussen de aso-studierichtingen voor vertrouwen in instellingen.
- » Binnen het bso scoren leerlingen uit handel hoger op conventioneel en sociaal burgerschap dan leerlingen uit personenzorg bso.

Leerlingkenmerken

In Tabel 14 wordt de samenhang tussen een aantal leerlingkenmerken en de attitudeschalen weergegeven.

- » In tegenstelling tot de resultaten op de toetsen, scoren de meisjes hoger voor sociaal burgerschap en attitudes ten opzichte van gelijkheid dan jongens.
- » Leerlingen met één jaar schoolse achterstand behalen hogere scores voor conventioneel burgerschap en vertrouwen in instellingen. Leerlingen met meer dan één jaar schoolse achterstand scoren bovendien ook hoger op sociaal burgerschap.

Tabel 14: Overzicht van leerlingkenmerken die significant samenhangen met hogere (+) of lagere (-) scores op de attitudeschalen met betrekking tot burgerzin

	Conventioneel burgerschap	Sociaal burgerschap	Vertrouwen	Gelijkheid
Geslacht (t.o.v. jongen)				
Meisje		+		+
Schoolse achterstand (t.o.v. leeftijd)				
één jaar achter	+		+	
twee of meer jaar achter	+	+	+	

Gezinskenmerken

Tabel 15 geeft de samenhang weer tussen gezinskenmerken en scores op de vier attitudeschalen.

- » Hoewel leerlingen die thuis een andere taal spreken het op de toetsen minder goed doen, zien we voor de attitudeschalen een omgekeerd effect: leerlingen die thuis een andere taal spreken, al dan niet in combinatie met Nederlands, hechten meer belang aan conventioneel en sociaal burgerschap en aan gelijkheid.
- » Leerlingen uit gezinnen met een hoger cultureel kapitaal (aantal boeken thuis) behalen vooral op conventioneel en sociaal burgerschap hogere scores.
- » Een hogere SES hangt positief samen met het vertrouwen in instellingen, maar niet met de andere attitudeschalen.

- » Ook stimulerend thuisklimaat hangt positief samen met de scores op de attitudeschalen.
- » Een hoger stimulerend thuisklimaat met betrekking tot burgerzin (interesse van de ouders in politieke en sociale onderwerpen en belang gehecht aan conventioneel en sociaal burgerschap) hangt samen met hogere leerlingsscores op de attitudeschalen. Opvallend daarbij is dat ook de interesse in politieke en sociale onderwerpen van de vader hier een rol speelt, waar bij de toetsen enkel de interesse van de moeder positief samenhangt met de prestaties.

Tabel 15: Overzicht van gezinskenmerken die significant samenhangen met hogere (+) of lagere (-) scores op de attitudeschalen met betrekking tot burgerzin

	Conventioneel burgerschap	Sociaal burgerschap	Vertrouwen	Gelijkheid
Thuis taal (t.o.v. Nederlands)				
Nederlands en ander	+	+		+
Ander	+	+		+
Aantal boeken thuis (t.o.v. 0-10)				
11-25		+	+	+
26-100	+	+		+
101-200	+	+		
Meer dan 200	+	+		+
SES			+	
Stimulerend thuisklimaat	+	+	+	+
Interesse vader in politieke en sociale onderwerpen	+	+	+	+
Interesse moeder in politieke en sociale onderwerpen	+	+	+	
Conventioneel burgerschap ouders	+	+	+	+
Sociaal burgerschap ouders	+	+	+	+

Burgerzin bij de leerlingen

Ook voor de attitudeschalen gingen we na in welke mate de verschillende bevraagde aspecten van burgerzin bij de leerlingen samenhangen met hun scores op deze schalen (Tabel 16). We zien over de hele lijn een sterke positieve samenhang van deze aspecten met de attitudes van de leerlingen. Voor de attitude ten opzichte van gelijkheid is de samenhang soms wat minder groot dan voor vertrouwen in instellingen en vooral voor conventioneel en sociaal burgerschap.

Tabel 16: Overzicht van de aspecten van burgerzin die significant samenhangen met hogere (+) of lagere (-) scores op de attitudeschalen met betrekking tot burgerzin

	Conventioneel burgerschap	Sociaal burgerschap	Vertrouwen	Gelijkheid
Interesse in actualiteit	+	+	+	+
Sociaal en politiek engagement op sociale media	+	+	+	+
Deelname aan minstens één activiteit van organisaties, clubs of groeperingen in de laatste 12 maanden	+	+	+	+
Deelname activiteiten op school	+	+	+	+
Geleerd om kritisch te denken in het kader van burgerzin	+	+	+	+
Geleerd over politiek en economie	+	+	+	+
Klasklimaat open voor discussie	+	+	+	+
Perceptie van leerling-leerkrachtrelaties	+	+	+	+
Burgerzin zelfconcept	+	+	+	+
Toekomstig stemgedrag	+	+	+	+
Toekomstige politieke participatie	+	+	+	

Schoolkenmerken

We vinden amper samenhang tussen schoolkenmerken en de attitudes van de leerlingen.

- » Leerlingen uit het officiële net hebben iets minder vertrouwen in instellingen dan leerlingen uit het vrije net.
- » Leerlingen uit scholen met een hogere concentratiegraad hebben een positievere attitude ten opzichte van gelijkheid dan leerlingen uit scholen met een lagere concentratiegraad.

5. Inhoudelijke duiding toetsprestaties

Om inzicht te krijgen in de concrete inhoud van de toetsen en het beheersingsniveau van de leerlingen, bespreken we per toets een aantal voorbeeldopgaven. We geven niet alle opgaven vrij, zodat we de niet-vrijgegeven opgaven opnieuw kunnen gebruiken bij een herhalingspeiling. Op die manier kunnen we beide afnames aan elkaar koppelen en de resultaten vergelijken. We hebben de opgaven zodanig gekozen dat ze het bereik in moeilijkheidsgraad van de toets weerspiegelen. De moeilijkheidsgraad van de opgaven bepaalden we op basis van de prestaties van de leerlingen op elke opgave: hoe meer leerlingen een opgave juist oplosten, hoe lager de moeilijkheidsgraad van de opgave. Per toets presenteren we de opgaven van gemakkelijk naar moeilijk.

Per toets volgen we bij de bespreking eenzelfde stramien waarbij we twee delen onderscheiden. In het eerste deel bespreken we alle voorbeeldopgaven afzonderlijk. Dat gebeurt telkens op basis van de inhoud die in de opgave aan bod komt. Verder geven we voor elke opgave aan hoeveel procent van de leerlingen de voorbeeldopgave juist oploste. Het percentage leerlingen dat het correcte antwoordalternatief koos, staat vetgedrukt. Bij de meerkeuzevragen noteren we ook hoe vaak de leerlingen een bepaald antwoordalternatief kozen. Tot slot vermelden we bij elke voorbeeldopgave ook nog of de leerling die net het minimumniveau van de eindtermen bereikt de opgave moet beheersen. In wat volgt noemen we die leerling de cesuurleerling. Zoals in het eerste hoofdstuk beschreven werd, legden deskundigen uit het onderwijsveld het verwachte prestatieniveau vast. De verwachte prestaties zijn altijd gebaseerd op het oordeel van die onderwijsdeskundigen. Ze worden telkens samengevat aan de hand van een figuur.

In het tweede deel bespreken we aan de hand van dezelfde figuur het prestatieniveau van leerlingen die zich op een bepaalde plaats in de leerlingengroep bevinden. Daarbij besteden we zowel aandacht aan leerlingen die laag presteren als aan leerlingen die hoog presteren op de toetsen in vergelijking met hun medeleerlingen. Op die manier krijgen we een zicht op wat verschillende typische leerlingen concreet onder de knie hebben.

5.1. SOCIO-ECONOMISCH EN DUURZAAM HANDELEN

De toets 'socio-economisch en duurzaam handelen' is gebaseerd op een selectie van de vakoverschrijdende eindtermen die behoren tot de context 'omgeving en duurzame ontwikkeling' (Context 4) en de context 'socio-economische samenleving' (Context 6). De eindterm die handelt over de mondialisering van de samenleving uit de context 'politiek-juridische samenleving' (Eindterm 5.13) is ook in deze toets opgenomen.

Voor de context 'omgeving en duurzame ontwikkeling' werden opgaven ontwikkeld die nagaan of de leerlingen zich bewust zijn van hun eigen impact op het milieu en of ze de nodige kennis hebben om duurzame keuzes te maken. Er wordt ook getoetst of leerlingen kunnen aangeven welke acties duurzame gevolgen hebben, dit zowel in de lokale als in de globale leefomgeving (Eindterm 4.4). In de vragen wordt zowel aandacht besteed aan het milieu als aan de ruimere socio-economische context. De opgaven die voor de context 'socio-economische samenleving' werden ontwikkeld, focussen op twee aspecten. Enerzijds wordt nagegaan of leerlingen weten wat de begrippen welzijn en welvaart inhouden, evenals begrippen en opvattingen hieraan gerelateerd (Eindterm 6.2). Hierbij wordt ook getoetst of leerlingen inzicht hebben in de manieren waarop de welvaart en het welzijn in de wereld kunnen worden verbeterd (Eindterm 6.3). Anderzijds wil de toets ook meten in welke mate de leerlingen weten welke rol werkgevers- en werknemersorganisaties en ondernemingen spelen in de samenleving (Eindterm 6.9). Aansluitend wordt in deze toets nagegaan of de leerlingen begrijpen dat er door de toenemende globalisering, naast voordelen ook problemen en conflicten kunnen ontstaan (Eindterm 5.13).

Voorbeeldopgave 1 (ET 5.13)

Tijdens de financiële crisis zei de vader van Alessandro dat wanneer er problemen zijn in Amerika dit ook merkbaar is in Europa.

Wat bedoelde hij hiermee?

- A Amerikanen zullen hun geld overzetten naar Europese banken.
- B Amerika zal mee het beleid in Europa bepalen inzake banken.
- C Amerikaanse banken zullen kantoren openen in Europa.
- D Bankproblemen in Amerika zullen ook voelbaar worden in Europa.

A: 5%, B: 7%, C: 2%, **D: 85%**

(% correct: totaal: 85%, aso: 94%, tkso: 85%, bso: 70%)

De eerste voorbeeldopgave gaat over de gevolgen van een financiële crisis in Amerika voor Europa. Hiermee meten we of de leerling begrijpt wat de gevolgen van globalisering kunnen zijn. Heel wat leerlingen (85%) lossen deze opgave goed op. In het aso gaat het zelfs om bijna alle leerlingen (94%). In het bso lost 70% van de leerlingen deze opgave goed op. De cesuurleerling moet deze opgave beheersen.

Voorbeeldopgave 2 (ET 6.2)

In sommige landen verleent de overheid sociale zekerheid.

Waarom?

- A Omdat een overheid de verantwoordelijkheid heeft om voor alle burgers te zorgen.
- B Omdat een overheid die sociale zekerheid verleent, door alle burgers wordt gewaardeerd.
- C Omdat een overheid de verantwoordelijkheid heeft om burgers aan te moedigen om harder te werken.
- D Omdat een overheid indruk wil maken op overheden in andere landen.

A: 80%, B: 10%, C: 8%, D: 1%

(% correct: totaal: 80%, aso: 92%, tkso: 80%, bso: 57%)

In deze opgave wordt getoetst of de leerlingen weten waarom de overheid sociale zekerheid verleent. Vier vijfde van de leerlingen beantwoordt deze vraag correct. Van de bso-leerlingen weet echter maar 57% dat de overheid de verantwoordelijkheid heeft om voor alle burgers te zorgen.

Voorbeeldopgave 3 (ET 6.3)

Waarom staat er 'fair trade' op sommige verpakkingen?

- A Omdat men de wereldhandel wil bevorderen.
- B Omdat men producten uit ontwikkelingslanden wil promoten.
- C Omdat men elke producent een eerlijke prijs voor zijn product wil geven.
- D Omdat men ervoor wil zorgen dat de consument een eerlijke en goedkope prijs betaalt.

A: 3%, B: 11%, **C: 71%**, D: 13%

(% correct: totaal: 71%, aso: 83%, tkso: 71%, bso: 52%)

In deze opgave moeten de leerlingen aantonen dat ze inzicht hebben in de manieren waarop de welvaart en het welzijn in de wereld kunnen worden verbeterd door te tonen dat ze weten waarvoor het 'fair trade'-label staat. De meerderheid van de leerlingen (71%) weet dat dit wil zeggen dat producenten een eerlijke prijs voor hun producten krijgen. Ook hier zien we grote verschillen in het percentage leerlingen dat de opgave juist oplost tussen de onderwijsvormen: in het aso heeft ruim vier vijfde van de leerlingen de opgave juist, in bso slechts de helft van de leerlingen. De cesuurleerling moet deze opgave beheersen.

Voorbeeldopgave 4 (ET 6.9)

Michael zegt dat ondernemingen met vestigingen in verschillende landen een belangrijke rol te vervullen hebben in de samenleving.

Met welk argument kan hij zijn stelling het best verdedigen?

- A Deze ondernemingen zorgen ervoor dat ze minder belastingen moeten betalen door zich op te splitsen in kleinere bedrijven.
- B Deze ondernemingen hebben voldoende geld om de milieuwetgeving in bepaalde landen aan hun noden aan te passen.
- C Deze ondernemingen zijn flexibel en verhuizen vaak van de ene dag op de andere naar een ander land.
- D Deze ondernemingen zorgen voor de internationale verspreiding van kennis.

A: 10%, B: 14%, C: 6%, **D: 69%**

(% correct: totaal: 69%, aso: 82%, tkso: 73%, bso: 41%)

Door aan te geven dat ondernemingen met vestigingen in verschillende landen zorgen voor de internationale verspreiding van kennis, lichten leerlingen de rol toe van ondernemingen in een internationale context. Deze opgave wordt door 69% van de leerlingen juist opgelost. Ook hier presteren aso-leerlingen beter (81%) dan tkso-leerlingen (62%) en bso-leerlingen (38%). Deze opgave moeten de leerlingen niet meer beheersen om het niveau van de cesuur te bereiken.

Voorbeeldopgave 5 (ET 6.3)

Wat is de armoedegrens?

- A het minimuminkomen dat de overheid uitkeert
- B de geografische lijn die rijke landen van arme landen scheidt
- C het inkomen dat nodig is om te kunnen voorzien in de basisbehoeften
- D het niveau waarop armoede in een land niet langer te verminderen valt

A: 7%, B: 9%, C: **64%**, D: 18%

(% correct: totaal: 64%, aso: 81%, tkso: 62%, bso: 38%)

Ongeveer twee derde van de leerlingen weet dat de armoedegrens het inkomen is dat nodig is om te kunnen voorzien in basisbehoeften. Hiermee tonen ze hun inzicht in hoe het welzijn en de welvaart in de wereld kan worden verbeterd. Veel meer aso-leerlingen lossen deze vraag correct op (81%) dan tkso- (62%) en bso-leerlingen (38%). Deze opgave moet een leerling niet beheersen om aan de eindtermen te voldoen.

Voorbeeldopgave 6 (ET 4.4)

Juist of fout?

- a. Alle energie afkomstig uit natuurlijke bronnen is hernieuwbare energie.
- b. Hernieuwbare energie kost niets.

Juist

Fout

Juist

Fout

Alle deelvragen correct: totaal: 49%, aso: 64%, tkso: 48%, bso: 24%

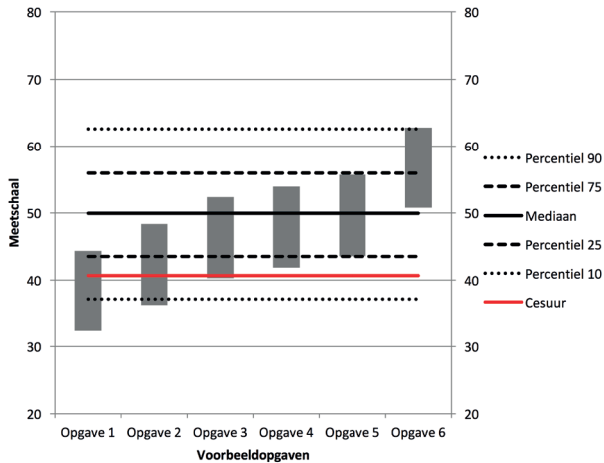
deel a (fout): 57%, deel b (fout): 85%

Met deze opgave toetsen we of leerlingen kennis hebben van duurzame oplossingen om de lokale en globale leefomgeving te beïnvloeden en te verbeteren. Meer bepaald weet 57% van de leerlingen dat niet alle energie afkomstig uit natuurlijke bronnen hernieuwbare energie is. Vijftientig procent weet dat hernieuwbare energie ook iets kan kosten. Bijna de helft van de leerlingen heeft beide stellingen correct beoordeeld. Ook deze opgave moet de cesuurleerling niet beheersen.

WAT KUNNEN LEERLINGEN BIJ DE TOETS "SOCIO-ECONOMISCH EN DUURZAAM HANDELEN"?

De prestaties van de leerlingen op de voorbeeldopgaven voor 'socio-economisch en duurzaam handelen' vatten we samen in Figuur 30. Elk balkje in die figuur stelt een voorbeeldopgave voor die op de meetschaal geplaatst wordt. Op die meetschaal behaalt de gemiddelde leerling een score van 50. De onderkant van het balkje geeft het punt op de meetschaal aan waarop een leerling de opgave voldoende beheerst. De bovenkant van het balkje geeft het punt aan waarboven een leerling een goede beheersing van de opgave heeft.

Op de figuur geven lijnen de prestaties van de percentiëleerlingen en de cesuurleerling weer. De percentiëleerlingen zijn leerlingen die zich op een bepaalde plaats in de leerlingengroep bevinden. De leerling op percentiel 10 is bijvoorbeeld die leerling in vergelijking met wie 10% van de leerlingen minder goed presteren. De percentiel 50-leerling is dan op zijn beurt de leerling die zich qua vaardigheid juist in het midden van de leerlingengroep bevindt en komt dus overeen met de mediaan van de leerlingengroep. We benoemen die verderop als de mediaanleerling. De leerling op percentiel 75 presteert beter dan drie kwart van zijn medeleerlingen, maar moet nog een kwart van de leerlingen laten voorgaan. Wanneer de lijn van een leerling onder het balkje van de voorbeeldopgave ligt, beheerst de leerling de opgave nog niet. Doorkruist de lijn het balkje van de opgave, dan heeft de leerling een voldoende beheersing van de opgave. Soms valt de lijn samen met de onderkant van het balkje. Ook dan beheerst de leerling de opgave voldoende. Ligt de lijn boven het balkje, dan heeft die leerling een goede beheersing van de opgave. Indien de lijn samenvalt met de bovenkant van het balkje, spreken we ook van een goede beheersing van de opgave.

Figuur 30 – Beheersingsniveau voorbeeldopgaven – socio-economisch en duurzaam handelen

De **percentiel 10-leerling** beheerst de eerste twee voorbeeldopgaven voldoende. Deze leerling weet dat als gevolg van de globalisering financiële crises wereldwijd voelbaar zijn en waarom de overheid sociale zekerheid verleent. De andere voorbeeldopgaven lukken nog niet. De **percentiel 25-leerling** beheerst ook de derde en vierde voorbeeldopgave voldoende. Deze leerling weet dus bijkomend waarvoor het 'fair trade'-label staat en dat ondernemingen met vestigingen in verschillende landen kunnen zorgen voor de internationale verspreiding van kennis. De **mediaanleerling** heeft een goede beheersing van de eerste twee voorbeeldopgaven en beheerst ook de vijfde opgave voldoende. Deze leerling weet dus ook wat de armoedegrens is. De **percentiel 75-leerling** heeft een goede beheersing van de eerste vijf voorbeeldopgaven. De zesde voorbeeldopgave beheerst hij voldoende. Deze leerling weet ook dat energie uit natuurlijke bronnen niet noodzakelijk hernieuwbaar is en dat hernieuwbare energie niet noodzakelijk gratis is. Ook de **percentiel 90-leerling** heeft een goede beheersing van de eerste vijf voorbeeldopgaven. De zesde opgave beheerst hij voldoende maar wel beter dan de percentiel 75-leerling.

Iets meer dan vier vijfde van de leerlingen (82%) bereikt op basis van de volledige peilingstoets het vooropgestelde minimumniveau voor deze toets.

5.2. RELATIES EN CULTUUR

De toets 'relaties en cultuur' bevat opgaven die gerelateerd zijn aan een selectie van eindtermen uit twee verschillende contexten, namelijk 'sociorelationele ontwikkeling' (Context 3) en 'socioculturele samenleving' (Context 7). Binnen de context 'sociorelationele ontwikkeling' wordt nagegaan of leerlingen begrijpen dat iedereen gelijkwaardig is, maar dat elke vorm van relatie ook inhoudt dat er regels en afspraken worden gemaakt en dat die moeten worden nageleefd (Eindterm 3.2). Tevens wordt onderzocht of leerlingen in staat zijn om stereotypering, vooroordelen, ongepaste beïnvloeding en machtsmisbruik te herkennen en aan te duiden als incorrect (Eindterm 3.6). Hierbij wordt ook nagegaan of leerlingen inzicht hebben in de mechanismen die hierachter schuilen. Ten slotte moeten de leerlingen ook kunnen aangeven welke oplossingen het meest constructief zijn in geval van conflicten (Eindterm 3.9). Binnen de context 'socioculturele samenleving' werden vijf eindtermen geselecteerd. We willen weten of de leerlingen op een positieve manier kunnen omgaan met verschillen tussen mensen en levensopvattingen en inzien waarom sommige initiatieven om deze verschillen op te vangen een gunstig effect kunnen hebben (Eindterm 7.2). Daarnaast moeten de leerlingen kunnen aantonen waarom sociale samenhang en solidariteit binnen de samenleving van groot belang zijn (Eindterm 7.3). Met actuele en historische voorbeelden in de opgaven wordt bovendien nagegaan of leerlingen de nodige kennis hebben over vormen van onverdraagzaamheid en racisme. We willen daarbij toetsen of leerlingen lessen trekken uit gebeurtenissen uit het verleden (Eindterm 7.4). De leerlingen moeten eveneens aantonen dat ze begrijpen dat conflicten zowel een constructieve als een destructieve rol kunnen spelen (Eindterm 7.5). Ten slotte wil deze toets peilen naar het inzicht van de leerlingen in het feit dat verschillende domeinen in de samenleving, zoals kunst, cultuur en techniek, politiek, economie, wetenschappen en levensbeschouwing elkaar wederzijds beïnvloeden en op welke manier ze dat dan doen (Eindterm 7.7).

Voorbeeldopgave 1 (ET 7.3)

Ieder jaar organiseert de Polderschool een activiteit waarbij leerlingen klusjes doen in hun gemeente. Dit jaar planten ze bomen in het plaatselijke park.

Wat is de meest waarschijnlijke reden waarom de school dergelijke activiteiten organiseert?

- A Om leerlingen te stimuleren een bijdrage te leveren aan hun gemeenschap.
- B Om te voorkomen dat leerlingen zich gaan vervelen door de hele dag in de klas te zitten.
- C Om leerlingen de waarde van hard werken te laten begrijpen.
- D Om leerlingen te tonen waar het gemeentebestuur faalt in zijn verplichtingen.

A: 90%, B: 3%, C: 6%, D: 2%

(% correct: totaal: 90%, aso: 96%, tkso: 91%, bso: 76%)

Met de eerste voorbeeldopgave toetsen we of leerlingen weten waarom sociale samenhang en solidariteit binnen de samenleving van groot belang zijn. We doen dit door hen te vragen waarom een school zijn leerlingen jaarlijks klusjes laat doen bij de gemeente. Bijna alle leerlingen (90%) weten dat dit is om hen te stimuleren een bijdrage te leveren aan hun gemeenschap. Van de bso-leerlingen beantwoordt drie vierde de vraag correct. De cesuurleerling moet deze opgave onder de knie hebben.

Voorbeeldopgave 2 (ET 3.2)

Welke situatie is onrechtvaardig?

- A Je broer doet altijd beter zijn best dan jij.
- B Je vader wil dat je steeds om 1 uur thuis bent wanneer je uitgaat.
- C Je vriendin komt nooit naar de les en schrijft altijd je notities over.
- D Je leerkracht vindt dat alle leerlingen hun huistaken stipt op tijd moeten afgeven.

A: 5%, B: 5%, **C: 88%**, D: 2%

(% correct: totaal: 88%, aso: 94%, tkso: 89%, bso: 77%)

Achtentachtig procent van de leerlingen kan uit vier situaties aangeven welke situatie onrechtvaardig is. Hiermee tonen ze dat ze begrijpen dat elke vorm van relatie ook inhoudt dat er regels en afspraken worden gemaakt en dat die moeten worden nageleefd. Van de

aso-leerlingen beantwoordt 94% de vraag correct, van de tkso-leerlingen 89% en van de bso-leerlingen 77%. De cesuurleerling moet deze opgave onder de knie hebben.

Voorbeeldopgave 3 (ET 3.9)

De overheid wil naast het huis van Lotte en Mohammed een drukke weg aanleggen. Lotte en Mohammed zijn blij met de verhoogde mobiliteit in hun regio die broodnodig was, maar minder blij dat de weg zich bijna in hun achtertuin bevindt. Ze wonen erg graag in hun huis, maar hebben nu schrik voor het lawaai van de weg.

Wat is voor beide partijen de meest constructieve oplossing?

- A De overheid bouwt schermen die het geluid tegenhouden om de overlast te minimaliseren.
- B De overheid blijft verder zoeken tot men een buurt vindt waar men wel tolerant is.
- C De overheid geeft Lotte en Mohammed geld om te verhuizen.
- D De overheid besluit om geen weg aan te leggen.

A: 84%, B: 7%, C: 6%, D: 2%

(% correct: totaal: 84%, aso: 91%, tkso: 85%, bso: 69%)

Met deze opgave moeten de leerlingen aangeven welke oplossing het meest constructief is in het geval van een conflict tussen buurtbewonders en de overheid. Meer dan vier vijfde van de leerlingen (84%) lost deze opgave juist op. Ook voor deze vraag scoren aso-leerlingen hoger (91%) dan tkso-leerlingen (85%) en bso-leerlingen (69%). De cesuurleerling moet deze opgave beheersen.

Voorbeeldopgave 4 (ET 7.5)

Welke afbeelding toont **geen** mogelijk gevolg van een conflict?

A

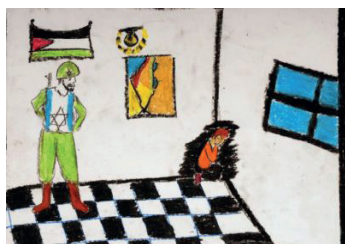
B

C

D

A: 5%, **B: 79%**, C: 10%, D: 6%

(% correct: totaal: 79%, aso: 88%, tkso: 83%, bso: 57%)

Bijna vier vijfde van de leerlingen (79%) kan uit vier foto's degene herkennen die de destructieve rol van conflicten weergeven. Er is geen groot verschil tussen aso en tkso in het percentage leerlingen die deze opgave juist oplost. Van de bso-leerlingen lost net meer dan de helft (57%) de opgave juist op. Een leerling moet deze opgave onder de knie hebben om de eindtermen te bereiken.

Voorbeeldopgave 5 (ET 3.6)

Carla bestelt een taxi bij een taxibedrijf. Ze vraagt expliciet om een blanke chauffeur en het taxibedrijf beantwoordt die wens.

Wie maakt zich schuldig aan discriminatie?

- A Niemand maakt zich schuldig aan discriminatie.
- B Enkel Carla maakt zich schuldig aan discriminatie.
- C Enkel het taxibedrijf maakt zich schuldig aan discriminatie.
- D Carla en het taxibedrijf maken zich beiden schuldig aan discriminatie.

A: 3%, B: 33%, C: 3%, **D: 62%**

(% correct: totaal: 62%, aso: 67%, tkso: 62%, bso: 50%)

Met deze opgave gaan we na of de leerlingen weten wanneer iemand zich schuldig maakt aan discriminatie. Bijna een derde van de leerlingen (62%) weet dat in deze situatie zowel de klant als het taxibedrijf zich schuldig maken aan discriminatie door een blanke chauffeur te vragen en door aan deze wens te beantwoorden. Van de bso-leerlingen lost de helft deze vraag juist op. Deze opgave ligt net op de cesuur en de cesuurleerling moet ze dus nog net onder de knie hebben.

Voorbeeldopgave 6 (ET 7.4)

De Rwandese radiozender 'Radio Télévision Libre des Mille Collines' vergeleek tijdens zijn uitzendingen de Tutsi's met kakkerlakken en riep op tot haat en geweld tegen deze bevolkingsgroep.

Juist of fout?

a. De radiozender zette op deze manier aan tot de Rwandese volkerenmoord.

Juist

Fout

b. De medewerkers van deze radiozender waren niet strafbaar omdat ze gebruik maakten van het recht op vrije meningsuiting.

Juist

Fout

Alle deelvragen correct: totaal: 47%, aso: 53%, tkso: 46%, bso: 37%

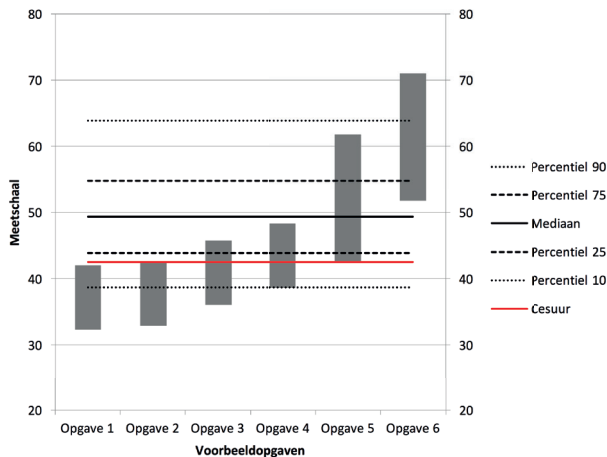
deel a (juist): 64%, deel b (fout): 63%

Met deze opgave toetsen we aan de hand van een historisch voorbeeld (de Rwandese volkerenmoord) of leerlingen de nodige kennis hebben over vormen van onverdraagzaamheid en racisme. Telkens bijna een derde van de leerlingen ziet in dat de radiozender aanzet tot de Rwandese volkerenmoord door op te roepen tot haat en geweld tegen de Tutsi's (64%) en dat dit geen geval is van vrije meningsuiting en dus strafbaar is (63%). Minder dan de helft van de leerlingen (47%) schat beide stellingen correct in. In het aso beantwoordt net de helft (53%) de vraag correct, in het tkso 46% en in het bso 37%. De cesuurleerling moet deze opgave niet beheersen.

WAT KUNNEN LEERLINGEN BIJ DE TOETS 'RELATIES EN CULTUUR'?

De prestaties van de leerlingen voor de toets 'relaties en cultuur' vatten we op dezelfde manier als voor 'socio-economisch en duurzaam handelen' samen (Figuur 31). Opnieuw stelt elk balkje een voorbeeldopgave voor op een meetschaal waarop de gemiddelde leerling een score van 50 behaalt. Ook worden de prestaties van de percentielleerlingen op dezelfde manier beschreven als voor 'socio-economisch en duurzaam handelen'. De rode lijn geeft aan waar op de meetschaal de cesuurleerling gesitueerd is.

Figuur 31 – Beheersingsniveau voorbeeldopgaven – relaties en cultuur

De **percentiel 10-leerling** beheerst de eerste voorbeeldopgave goed en de volgende drie voldoende. Deze leerling weet dat met de school klusjes doen voor de gemeente een vorm is van solidariteit voor de gemeenschap, hij kan een onrechtvaardige situatie in menselijke relaties herkennen, weet wat een constructieve oplossing kan zijn bij een conflict en herkent de destructieve rol van conflicten. De vijfde en zesde voorbeeldopgaven heeft deze leerling nog niet onder de knie. De **percentiel 25-leerling** beheerst de eerste twee voorbeeldopgaven goed, de derde, vierde en bijkomend ook nog de vijfde voorbeeldopgave voldoende. Deze leerling weet dus ook wanneer iemand zich schuldig maakt aan discriminatie. De **mediaanleerling** beheerst ook de derde en de vierde voorbeeldopgave goed. De **percentiel 75-leerling beheerst** ook de zesde voorbeeldopgave voldoende. Hij kan onverdraagzaamheid en racisme herkennen in een historisch voorbeeld. De **percentiel 90-leerling** heeft bijkomend een goede beheersing van de vijfde voorbeeldopgave.

In de peiling beheerst 79% van de leerlingen alle toetsopgaven die onder de cesuur liggen.

5.3. DEMOCRATISCH HANDELEN

In de toets 'democratisch handelen' worden de vakoverschrijdende eindtermen bevraagd die opgenomen zijn in de context 'politiek-juridische samenleving' (Context 5) (met uitzondering van Eindterm 5.13 over mondialisering, die wordt bevraagd in de toets 'socio-economisch en duurzaam handelen'). Er wordt gepeild of leerlingen inzicht hebben in hoe ze kunnen deelnemen aan besluitvorming in en opbouw van de samenleving (Eindterm 5.1). Hierbij wordt voornamelijk getoetst of ze de nodige achtergrondkennis hebben over de rol die ze kunnen spelen als kiezer in het verkiezingsproces, als lid van politieke partijen of een belangenorganisatie. Ook wordt getoetst of leerlingen inspraak, participatie en besluitvorming kunnen toepassen in realistische schoolse situaties (Eindterm 5.2). Leerlingen dienen tevens hun kennis over de mensen- en kinderrechten aan te tonen (Eindterm 5.3). Verder wordt nagegaan of leerlingen de eigen rechten en die van anderen kunnen herkennen en benoemen en aangeven waarom het belangrijk is hier rekening mee te houden (Eindterm 5.4). Daarnaast wordt nagegaan of leerlingen op de hoogte zijn van het feit dat er in een democratische rechtsstaat rechten en plichten zijn die gelden voor burgers, organisaties

en de overheid en wat sommige van deze rechten en plichten inhouden (Eindterm 5.5). Ook peilt deze toets of de leerlingen weten wat de rol van de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht in ons democratisch bestel is en hoe deze machten zich ten opzichte van elkaar verhouden (Eindterm 5.6). Daarnaast wordt getoetst of de leerlingen weten welke rol de media en belangenorganisaties spelen in een democratie (Eindterm 5.7). Met deze toets wordt ook gemeten of de leerlingen de hoofdzaken van de federale Belgische staatsstructuur kunnen onderscheiden (Eindterm 5.8). Hierbij wordt voornamelijk aandacht besteed aan de algemene structuur van onze federale Belgische staat en aan specifieke bevoegdheden van de regionale overheden. Verder moeten leerlingen het samenleven in ons democratisch bestel kunnen toetsen aan het samenleven onder andere regeringsvormen (Eindterm 5.9). Vervolgens wordt ook onderzocht of leerlingen doorhebben dat een democratisch beleid het algemeen belang nastreeft en rekening houdt met ideeën, standpunten en belangen van verschillende betrokkenen. We willen weten of de leerlingen inzicht hebben in deze werkwijze op zich en het waarom van deze werkwijze (Eindterm 5.10). Daarnaast willen we nagaan of de leerlingen de nodige kennis hebben over de Europese samenwerking, het beleid en de instellingen van de Europese Unie, voornamelijk met betrekking tot hun eigen leefwereld (Eindterm 5.11). Ten slotte moeten leerlingen het belang en het doel van internationale instellingen en organisaties kunnen aangeven (Eindterm 5.12).

Voorbeeldopgave 1 (ET 5.10)

Op de verkiezingslijsten in België moeten evenveel mannen als vrouwen staan. De eerste twee kandidaten op de lijst moeten van een verschillend geslacht zijn. Waarom werd deze maatregel ingevoerd?

- A Zo wordt vermeden dat mannen beslissingen moeten nemen over zaken die vrouwen aanbelangen.
- B Zo wordt de maatschappij weerspiegeld die gelijke kansen tussen mannen en vrouwen belangrijk vindt.
- C Door meer vrouwen op de lijst te zetten, wordt de politiek minder hard.
- D Door meer vrouwen op de lijst te zetten, kan de politiek makkelijker beslissingen nemen aangaande kinderen.

A: 3%, **B: 93%**, C: 2%, D: 1%

(% correct: totaal: 93%, aso: 98%, tkso: 95%, bso: 81%)

Om na te gaan of de leerlingen doorhebben dat een democratisch beleid het algemeen belang nastreeft en rekening houdt met ideeën, standpunten en belangen van verschillende betrokkenen, vroegen we hen waarom er op verkiezingslijsten in België evenveel mannen als vrouwen moeten staan. Bijna alle leerlingen (totaal 93%, aso: 98%, tkso: 95%, bso: 81%) weten dat zo wordt weerspiegeld dat de maatschappij gelijke kansen tussen mannen en vrouwen belangrijk vindt. Om over de lat van de cesuur te springen, moet een leerling deze opgave beheersen.

Voorbeeldopgave 2 (ET 5.7)

Sommige mensen vinden dat het internet de democratie versterkt.

Welke uitspraak ondersteunt deze opvatting het best?

- A Mensen kunnen het internet gebruiken om informatie te zoeken en om vrij uiting te geven aan hun meningen.
- B Mensen met toegang tot technologie kunnen het internet gebruiken om hun ideeën op te leggen.
- C Mensen kunnen het internet gebruiken om van over de hele wereld dingen te kopen.
- D Het internet verschaft mensen altijd nauwkeurige en onbevooroordeelde informatie.

A: 81%, B: 12%, C: 3%, D: 4%

(% correct: totaal: 81%, aso: 92%, tkso: 80%, bso: 62%)

Met deze opgave toetsen we of leerlingen weten welke rol de media (in dit geval het internet) speelt in een democratie. Ruim vier vijfde van de leerlingen (81%) weet dat mensen het internet kunnen gebruiken om informatie op te zoeken en om vrij uiting te geven aan hun mening. Dertig procent meer aso- dan bso-leerlingen lossen deze opgave juist op. De cesuurleerling moet deze opgave onder de knie hebben.

Voorbeeldopgave 3 (ET 5.8)

Op welke kaart werd het Vlaams Gewest grijs ingekleurd?

A

B

C

D

A: 76%, B: 11%, C: 9%, D: 3%

(% correct: totaal: 76%, aso: 85%, tkso: 78%, bso: 58%)

Ongeveer drie vierde van de leerlingen (76%) weten welke landsdelen er juist onder het Vlaams gewest vallen. Vijfentachtig procent van de aso-leerlingen, 78% van de tkso-leerlingen en 58% van de bso-leerlingen lost deze vraag juist op. De cesuurleerling moet deze opgave beheersen.

Voorbeeldopgave 4 (ET 5.10)

Waarom kunnen in een democratie ook extremistische partijen bestaan?

- A Omdat extremistische partijen vaak een leider hebben met een innemende persoonlijkheid die het goed kan uitleggen.
- B Omdat in een democratie iedereen het recht heeft zich te groeperen en een mening te uiten.
- C Omdat extremistische partijen meestal veel geld hebben waardoor ze zich een plaats in het systeem kunnen kopen.
- D Omdat in een democratie extreme groepen binnen een partij zich vaak afsplitsen en een nieuwe partij vormen.

A: 11%, **B: 70%**, C: 5%, D: 12%

(% correct: totaal: 70%, aso: 85%, tkso: 70%, bso: 45%)

De vierde voorbeeldopgave toetst of leerlingen weten dat een democratisch beleid rekening houdt met ideeën, standpunten en belangen van verschillende partijen. Zeventig procent van de leerlingen lost deze vraag juist op. Deze leerlingen weten dus dat in een democratie iedereen het recht heeft zich te groeperen en een mening te uiten en dat dit ook geldt voor extremistische partijen. Van de bso-leerlingen lost minder dan de helft (45%) deze opgave correct op. De cesuurleerling moet deze opgave onder de knie hebben.

Voorbeeldopgave 5 (ET 5.1)

Na welke verkiezingen worden de schepenen aangesteld?

- A na de Europese verkiezingen
- B na de federale (nationale) verkiezingen
- C na de gemeenteraadsverkiezingen
- D na de regionale verkiezingen

A: 5%, B: 15%, **C: 64%**, D: 14%

(% correct: totaal: 64%, aso: 74%, tkso: 62%, bso: 47%)

Om te peilen of leerlingen weten hoe ze kunnen deelnemen aan besluitvorming in en opbouw van de samenleving vroegen we hen na welke verkiezingen schepenen worden aangesteld. Drie vierde (74%) van de aso-leerlingen, 62% van de tkso-leerlingen en 47% van de bso-leerlingen (totaal: 64%) weet dat dit na de gemeenteraadsverkiezingen is. De cesuurleerling moet deze opgave niet beheersen.

Voorbeeldopgave 6 (ET 5.6)

Wat zijn de belangrijkste taken van de overheidsadministratie, waarin de ambtenaren tewerkgesteld zijn?

- A toezicht houden op de werking van de regering en problemen rapporteren aan de geheime dienst
- B het handelen van politieke partijen controleren en stemmen in het parlement
- C de regering adviseren en beleidsmaatregelen in praktijk brengen
- D steun geven en geld inzamelen voor politieke partijen tijdens verkiezingscampagnes

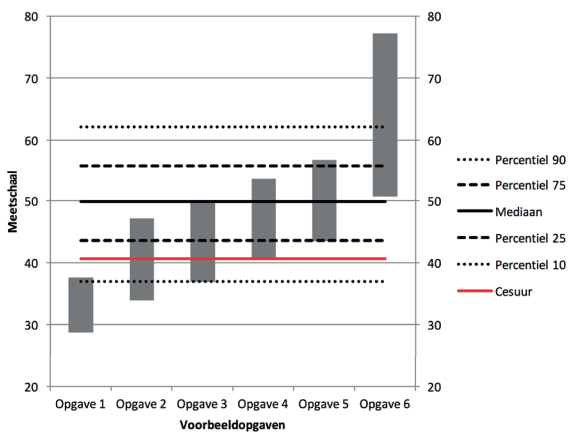
A: 16%, B: 27%, **C: 49%**, D: 5%

(% correct: totaal: 49%, aso: 58%, tkso: 48%, bso: 35%)

Minder dan de helft van de leerlingen (49%) weet wat de belangrijkste taken zijn van de overheidsadministratie (aso: 58%, tkso: 48%, bso: 35%). Deze opgave moet een leerling niet beheersen om aan de eindtermen te voldoen.

WAT KUNNEN LEERLINGEN BIJ DE TOETS 'DEMOCRATISCH HANDELEN'?

Net zoals bij de vorige toetsen vatten we de prestaties van de leerlingen voor de toets 'democratisch handelen' samen aan de hand van een figuur (Figuur 32). Elk balkje stelt een voorbeeldopgave voor op een meetschaal waarop de gemiddelde leerling een score van 50 behaalt. Ook de prestaties van de percentiëleerlingen beschrijven we op dezelfde manier, waarbij de rode lijn de positie van de cesuurleerling weergeeft.

Figuur 32 – Beheersingsniveau voorbeeldopgaven – democratisch handelen

De **percentiel 10-leerling** heeft een voldoende beheersing van de eerste drie voorbeeldopgaven. Hij weet waarom er op kieslijsten evenveel mannen als vrouwen moeten staan, wat de rol is van het internet voor de democratie en uit welke delen het Vlaams gewest bestaat. De drie andere voorbeeldopgaven beheerst deze leerling nog niet. De **percentiel 25-leerling** beheerst bijkomend de vierde en vijfde voorbeeldopgave voldoende. Deze opgaven gaan over waarom in een democratie ook extremistische partijen kunnen bestaan en na welke verkiezingen schepenen worden aangesteld. Voor de eerste opgave heeft hij een goede beheersing. De **mediaanleerling** heeft ook van de tweede voorbeeldopgave een goede beheersing. De **percentiel 75-leerling** beheerst alle voorbeeldopgaven. Ook de opgave over de belangrijkste taken van de overheidsadministratie, heeft deze leerling onder de knie. Deze leerling heeft een goede beheersing van de eerste vier voorbeeldopgaven. De **percentiel 90-leerling** heeft ook van de vijfde voorbeeldopgave een goede beheersing.

In de peiling beheerst 84% van de leerlingen alle toetsopgaven die onder de cesuur liggen.

6. Samenvatting

Afsluitend blikken we terug op de belangrijkste resultaten van de peiling burgerzin en burgerschapseducatie in de derde graad van het secundair onderwijs. We focussen eerst op de resultaten rond het behalen van de eindtermen met betrekking tot kennis, inzicht en vaardigheden inzake burgerzin. Vervolgens gaan we dieper in op enkele aspecten en attitudes van burgerzin bij de leerlingen en belichten we burgerschapseducatie op school. Daarna bespreken we de samenhang tussen de resultaten - zowel van de kennistoetsen als van de attitudeschalen - en een aantal achtergrondkenmerken van de leerlingen.

6.1. BEHALEN VAN DE EINDTERMEN

De resultaten voor de toetsen waarin naar **kennis, inzicht en vaardigheden** rond burgerzin en burgerschapseducatie gepeild werd, zijn **algemeen** genomen **heel goed**: 79% tot 84% van de leerlingen behaalt de eindtermen met betrekking tot kennis, inzicht en vaardigheden inzake burgerzin. Ook al gelden dezelfde eindtermen voor alle onderwijsvormen, toch zien we **grote verschillen tussen het aso, bso en tkso**. Van de leerlingen uit het aso behaalt nagenoeg iedereen (95% tot 99%) de eindtermen. Ook in het tkso behalen de meeste leerlingen (85% tot 91%) de eindtermen. Voor het bso zijn de resultaten minder goed. Daar behaalt minder dan de helft van de leerlingen (43% tot 46%) de eindtermen voor burgerzin.

Binnen elke onderwijsvorm vergelijken we ook de resultaten tussen de verschillende studiegebieden. In het aso is er weinig verschil te vinden tussen de studiegebieden. In het tkso springt het studiegebied chemie er uit met significant betere resultaten op de drie toetsen. In het bso doen de leerlingen uit mechanica-elektriciteit het minder goed dan de leerlingen uit andere studiegebieden op de toetsen 'relaties en cultuur' en 'democratisch handelen'.

We zien amper verschillen in het behalen van de eindtermen tussen jongens en meisjes in het aso en tkso. In het bso behalen meer jongens de eindtermen voor 'socio-economisch en duurzaam handelen' dan meisjes. Voor 'relaties en cultuur' vinden we het omgekeerde resultaat: daar behalen meisjes vaker de eindtermen dan jongens.

In alle onderwijsvormen duiken verschillen op in het behalen van de eindtermen al naargelang de thuistaal van de leerling. Leerlingen die thuis een andere taal spreken, al dan niet in combinatie met het Nederlands, hebben steeds een lagere kans om de eindtermen inzake kennis, inzicht en vaardigheden rond burgerzin te behalen dan leerlingen die thuis enkel Nederlands spreken.

Binnen elke onderwijsvorm zijn er tot slot weinig prestatieverschillen tussen groepen met een verschillende sociaal-economische situatie. Enkel voor 'relaties en cultuur' vinden we twee verschillen: Ten eerste behalen leerlingen in het aso uit gezinnen met een lage SES minder vaak de eindtermen in vergelijking met leerlingen uit gezinnen met een gemiddelde of hoge SES. Ten tweede behalen leerlingen in het bso met een hogere SES vaker de eindtermen dan leerlingen met een gemiddelde of lage SES. Deze laatste bevinding geldt ook voor de toets 'democratisch handelen'.

6.2. ASPECTEN EN ATTITUDES MET BETREKKING TOT BURGERZIN

De **interesse** van de leerlingen in politieke en sociale onderwerpen en in de actualiteit is niet zo groot. Vooral in het tkso en bso is de interesse vrij laag. Politiek of sociaal engagement op sociale media ligt in alle onderwijsvormen heel laag. Wat betreft het **engagement** in organisaties, clubs en andere groeperingen zien we dat vooral sportclubs en de jeugdbeweging populair zijn bij de leerlingen. Ongeveer een derde van de leerlingen was het laatste jaar betrokken bij een organisatie die geld inzamelt voor een goed doel. Het engagement in organisaties van aso-leerlingen is over het algemeen groter dan dat van tkso-leerlingen en van vooral bso-leerlingen. Hetzelfde patroon zien we ook voor deelname aan burgerschapsgerelateerde activiteiten op school.

Van de drie soorten burgerschap die werden bevraagd, vinden leerlingen **gezagsgetrouw burgerschap** het belangrijkste. De leerlingen vinden het belangrijk om de wet na te leven, hard te werken en zich in te zetten voor het economisch welzijn van hun familie. **Sociaal burgerschap** (mensen helpen, onrecht aanklaarten, mensenrechten bevorderen, zich inzetten voor het milieu) en **conventioneel burgerschap** (stemmen, politiek actief zijn, respect tonen

voor vertegenwoordigers van de overheid) vinden ze in verhouding iets minder belangrijk. Voor de verschillende soorten burgerschap geldt telkens dat leerlingen uit het aso ze het belangrijkste vinden in vergelijking met leerlingen uit het tkso en bso. Leerlingen uit het bso vinden burgerschap het minst belangrijk. Ook het verschil tussen de onderwijsvormen in **vertrouwen** in instellingen vertoont algemeen gezien hetzelfde patroon. Enkel in sociale media hebben bso-leerlingen meer vertrouwen dan aso- en tkso-leerlingen.

Hoe staan leerlingen van de derde graad secundair onderwijs ten opzichte van gelijkheid tussen groepen in de samenleving; gelijkheid tussen man en vrouw, gelijkheid tussen etnische groepen, gelijkheid tussen hetero's en holebi's,...? Over het algemeen vinden de meeste leerlingen dat deze groepen gelijke kansen en rechten zouden moeten hebben. Het verschil in houding tussen de onderwijsvormen is iets minder groot, maar wel nog significant: aso-leerlingen hebben een positievere houding dan tkso- en bso-leerlingen. De houding van bso-leerlingen is het minst positief.

Er werd ook gepeild naar toekomstige politieke participatie. Leerlingen uit het aso geven vaker aan in de toekomst te zullen stemmen dan leerlingen uit tkso en bso. Bso-leerlingen scoren lager dan tkso-leerlingen. De mate waarin de leerlingen verwachten politiek actief te zijn in de toekomst verschilt weinig tussen de onderwijsvormen en ligt over het algemeen heel laag.

Tot slot zijn leerlingen uit het aso milieubewuster dan leerlingen uit de andere onderwijsvormen. Tkso-leerlingen zijn milieubewuster dan bso-leerlingen.

6.3. BURGERZIN OP SCHOOL

Burgerzin wordt in bijna alle scholen in de eerste plaats gegeven door de leerkrachten van humane vakken (onder andere leerkrachten geschiedenis, PAV, godsdienst/levensbeschouwing) en/of als vakoverschrijdende activiteit of project. In meer dan de helft van de scholen wordt burgerschapseducatie evenwel gezien als de verantwoordelijkheid van alle leerkrachten en wordt burgerzin beschouwd als een resultaat van de

schoolcultuur of schoolervaringen in hun geheel. In een beperkt aantal scholen is er een burgerschapscoördinator of een werkgroep rond burgerzin aanwezig. Als we hen vragen wat er in hun school verbeterd kan worden met betrekking tot burgerschapseducatie, geeft drie vierde van de respondenten aan dat de samenwerking tussen leerkrachten inzake burgerzin een werkpunt vormt op school.

De meeste scholen hechten belang aan de eindtermen burgerzin en burgerschapseducatie. Voornamelijk de contexten 'sociorelationele ontwikkeling' en 'lichamelijke gezondheid en veiligheid' staan centraal. Er wordt iets minder belang gehecht aan de context 'politiek-juridische samenleving'. De eindtermen en de leerplannen zijn de belangrijkste inspiratiebronnen bij het plannen van de lessen of projecten rond burgerzin, en ook de media worden vaak als bron gehanteerd. Veel voorkomende werkvormen bij burgerschapseducatie zijn het bespreken van de actualiteit en het zoeken naar en analyseren van informatie uit verschillende internetbronnen. Leerlingen zelf burgerschapsgerelateerde lesonderwerpen laten voorstellen is veel minder gangbaar. In drie vierde van de scholen wordt er gedifferentieerd in de manier waarop burgerschap wordt gegeven tussen en soms ook binnen onderwijsvormen. Wat evaluatie betreft, zien we dat burgerzin in ongeveer een derde van de scholen formeel getoetst wordt.

Wanneer we leerlingen vragen wat ze geleerd hebben, geven aso-leerlingen gemiddeld genomen het meest aan dat ze geleerd hebben over politiek en economie en dat ze geleerd hebben om kritisch te denken. Bso-leerlingen geven over het algemeen minder vaak aan over de verschillende aspecten geleerd te hebben, met uitzondering van leren hoe de economie werkt, hoe burgerrechten worden beschermd in België en hoe ze kunnen bijdragen aan het oplossen van problemen in de lokale gemeenschap.

Een opvallende en positieve vaststelling is dat het **schoolklimaat** over het algemeen door de meeste leerlingen als positief ervaren wordt. Bijna alle leerlingen hebben een goede relatie met de meeste van hun leerkrachten. Aso-leerlingen zijn hier nog iets positiever over dan tkso- en vooral dan bso-leerlingen. Ook ervaren de meeste leerlingen dat het klasklimaat open is voor discussies.

6.4. SAMENHANG MET ACHTERGRONDKENMERKEN

Zoals hierboven aangegeven, verschillen bepaalde leerlinggroepen in de kans om de eindtermen te bereiken. Om de samenhang preciezer te evalueren, gaan we bijkomend na of eventuele verschillen overeind blijven wanneer we andere relevante kenmerken in rekening brengen. Vinden we bijvoorbeeld nog prestatieverschillen tussen leerlingen die thuis Nederlands spreken en leerlingen die thuis een andere taal spreken wanneer we hun sociaal-economische status mee in rekening brengen? Ook andere leerlingkenmerken, gezinskenmerken, schoolkenmerken en aspecten van burgerzin kunnen we koppelen aan de toetsprestaties. Op dezelfde manier gaan we ook de samenhang van bepaalde kenmerken met de attitudeschalen conventioneel burgerschap, sociaal burgerschap, vertrouwen en gelijkheid na.

In de eerste plaats zien we dat leerlingen uit verschillende studiegebieden van elkaar verschillen zowel qua prestaties als qua attitudes. Op de kennistoetsen doen leerlingen uit aso-studiegebieden het beter dan leerlingen uit het tkso. Deze laatste groep doet het dan weer beter dan leerlingen uit bso-studiegebieden. Maar ook binnen de onderwijsvormen zijn er verschillen. In het aso doen leerlingen uit klassieke talen het over de hele lijn beter. In het tso scoren de leerlingen uit het studiegebied chemie het hoogst. In het bso doen leerlingen uit mechanica-elektriciteit het wat minder goed voor 'relaties en cultuur' en 'democratisch handelen' dan leerlingen uit personenzorg. Voor de scores op de vier attitudeschalen zijn de verschillen tussen de onderwijsvormen minder rechtlijnig. Leerlingen uit de aso-studiegebieden wetenschappen en economie hebben een minder positieve attitude ten opzichte van gelijkheid dan leerlingen uit het tso-studiegebied personenzorg. Binnen het tkso staan leerlingen uit personenzorg het meest positief ten opzichte van gelijkheid. Voor de andere attitudeschalen zijn de resultaten wisselend. Over het algemeen scoren de bso-leerlingen lager op de attitudeschalen dan de tkso- en aso-leerlingen.

Meisjes doen het minder goed op de drie kennistoetsen, maar hebben wel een positievere attitude ten opzichte van sociaal burgerschap en gelijkheid dan jongens. Leerlingen die thuis een andere taal dan het Nederlands spreken, presteren zwakker op de toetsen, maar hebben wel een meer positieve attitude ten opzichte van conventioneel en sociaal burgerschap en gelijkheid. Leerlingen uit gezinnen met een hoger cultureel kapitaal (gemeten door het

aantal boeken thuis) en stimulerend thuisklimaat presteren beter op de cognitieve toetsen en behalen ook hogere scores op de attitudeschalen. Enkel voor vertrouwen in instellingen vinden we amper samenhang met cultureel kapitaal. Het vertrouwen in instellingen is de enige attitudeschaal die samenhangt met sociaal-economische status (in positieve zin). Ook de interesse van de ouders in sociale en politieke onderwerpen en de mate van belang dat ouders hechten aan burgerschap hangt positief samen met de attitudes van de leerlingen.

Op schoolniveau vinden we amper samenhang tussen schoolkenmerken en de prestaties of attitudes van de leerlingen. Zo zijn er nauwelijks verschillen in prestaties en attitudes van de leerlingen tussen de verschillende onderwijsnetten. Leerlingen in scholen met een hogere concentratiegraad doen het iets minder goed op de toetsen, maar hebben wel een meer positieve attitude ten opzichte van gelijkheid.

7. Reflectie

Prof. dr. Ellen Claes en Prof. dr. Marc Hooghe, verbonden aan de faculteit Sociale Wetenschappen van de KU Leuven en, respectievelijk, copromotor en promotor van het Vlaamse luik van ICCS 2016, reflecteerden vanuit hun achtergrond en ervaringen op de resultaten van de peiling. Na een algemene blik op de peilingsresultaten, plaatsen zij de resultaten in een bredere context en formuleren ze enkele aandachtspunten voor het beleid en het onderwijsveld.

Burgerschapsvorming in Vlaanderen is een complex gegeven. In tegenstelling tot de meeste vakken die worden getoetst in peilingsonderzoeken, maakt burgerschapsvorming deel uit van het vakoverschrijdende i.p.v. het vakgebonden curriculum. Scholen hebben voor burgerschapsvorming geen resultaatsverplichting om de eindtermen te bereiken. Ze moeten zich wel inspannen om de eindtermen te realiseren rond thema's als bijvoorbeeld duurzame ontwikkeling, gelijkwaardigheid, stereotypering, solidariteit, besluitvorming en participatie. We zien in de peilingen dat deze aanpak op vele vlakken werkt en dat de gemiddelde leerling op 18 jaar klaar is om te functioneren als actieve burger in een democratische samenleving. Aan de andere kant komen er ook aandachtspunten naar boven in deze peiling waar we niet aan voorbij kunnen: het belang van individuele achtergrondkenmerken als gender en thuistaal bij de kennis- en attitudetoetsen en de significant lagere scores van bso-leerlingen op zowel attitude-, vaardigheden- als kennisschalen.

ALGEMEEN BEELD BEREIKEN EINDTERMEN BURGERZIN

De peilingtoetsen burgerzin en burgerschapseducatie in de derde graad van het secundair onderwijs in Vlaanderen tonen aan dat scholen wel degelijk aan de slag gaan met de vakoverschrijdende eindtermen. Elk op hun eigen manier weliswaar, maar meestal georganiseerd door leraren binnen humane wetenschappen of vakken zoals PAV, geschiedenis, cultuurwetenschappen, economie, levensbeschouwelijke vakken ... en/of door het inrichten van vakoverschrijdende projecten. Die vrijheid om met vakoverschrijdende thema's om te gaan is een zegen en de resultaten reflecteren dit. Op het kennisgebied behaalt gemiddeld meer dan 80% van de leerlingen de eindtermen burgerzin en ook voor attitudes als respect

voor elkaar en (gender)gelijkheid doen Vlaamse scholieren het goed. Toch blijft het opvallend dat leerlingen zelf aangeven niet heel slagkrachtig te zijn als het om burgerschapsthema's gaat. Jongeren blijven dus vragende partij voor meer burgerschapseducatie op school, een conclusie die ook naar boven kwam in de debatten met leerlingen over de eindtermen.

Globaal bekeken zeer goed nieuws dus: scholen werken aan burgerzin en er is een draagvlak bij de jeugd om te leren. Dat de school die veilige omgeving is om aan burgerschapsvorming te doen, zien we ook aan het algemeen gunstige effect van een open klimate op burgerschapsattitudes. Meer concreet wil dit resultaat zeggen dat leerlingen in Vlaanderen inderdaad de kans krijgen om te verschillen van mening over politieke en sociale onderwerpen in de klas en dat er over die verschillende meningen in open, respectvolle dialoog wordt gegaan. Scholen die zelf meer democratisch zijn en openstaan voor een open dialoog tussen leerlingen en leerkrachten, kunnen dus enkel al door deze schoolcultuur bijdragen aan burgerschapsvorming. Deze bevinding ligt helemaal in lijn met wat John Dewey ons al een hele tijd geleden vertelde over burgerschapseducatie. Klassen en scholen moeten zelf democratisch worden georganiseerd zodat ze op die manier leerlingen toelaten een rol te spelen in dit democratische proces. Zo worden leerlingen gesocialiseerd in de normen en waarden die democratische interactie en besluitvorming sturen⁶. Met andere woorden: willen scholen op een geloofwaardige manier aan burgerschapsvorming doen, dan moet democratie niet alleen het doel zijn, maar ook het middel.

IEDEREEN GELIJK IN BURGERZIN?

Hoewel het onderwijs in Vlaanderen het dus zeer goed doet wat opvoeden tot burgerzin betreft, valt het op dat jongens beter presteren op de drie cognitieve peilingstoetsen dan meisjes. Dit resultaat ligt in lijn met resultaten uit onderzoek naar socialisatie in genderrollen waaruit blijkt dat vanaf een bepaalde leeftijd meisjes politiek gerelateerde zaken overlaten aan jongens⁷. Dat het resultaat duidelijk uit een peiling bij 18-jarigen komt en dat dit verschil tussen jongens en meisjes bijvoorbeeld niet aanwezig was in het internationaal onderzoek bij 14-jarigen naar burgerschapsvorming in Vlaanderen in 2009 (ICCS, 2009)⁸, is opvallend.

---

6 Dewey, J. (1916). *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. New York: Macmillan.

7 Conway, M.M. (1985). *Political Participation in the United States*. Washington, DC: Congressional Quarterly Press

8 http://homepages.vub.ac.be/~dkavadia/Burgerschap%20bij%2014-jarigen_ICCS%20Eindrapport_21-01.pdf

De school slaagt er blijkbaar niet in om dit verschil te verkleinen. In de toekomst zouden scholen dus jong-adolescente vrouwen moeten blijven uitdagen om met burgerzin in het algemeen en politiek in het bijzonder aan de slag te gaan.

Niet alleen meisjes, maar ook jongeren met een andere thuistaal (al dan niet in combinatie met het Nederlands) doen het beduidend minder goed dan kinderen die thuis enkel Nederlands spreken. Aangezien ook cultureel kapitaal en het cognitief stimulerend thuis klimaat sterk gerelateerd zijn aan het bereiken van de eindtermen socio-economisch en duurzaam handelen, relaties en cultuur en democratisch handelen, kunnen we stellen dat de thuisomgeving een belangrijke rol blijft spelen in de ontwikkeling van burgerzin bij de leerlingen. De interesse in politieke en sociale onderwerpen van de ouders hangt samen met de attitudes van de leerlingen. Hiermee wordt aangetoond dat naast de school, in de eerste plaats de ouders belangrijke actoren zijn in het burgerschapseducatieproces. Ook in andere studies komt naar boven dat individuele leerlingenkenmerken sterk meespelen in de vorming van jonge burgers⁹. Aan de andere kant en kijkend naar de verantwoordelijkheid die scholen hebben in verband met opvoeden tot burgerzin, verwachten we zeker voor inhouden met betrekking tot democratisch handelen en vertrouwen in instellingen dat scholen meer zouden kunnen compenseren voor die ongelijkheden. Dat lijkt niet te lukken.

Omdat we daarenboven weten dat leerlingen met een lagere sociaal economische status (SES) en leerlingen met een andere etnisch-culturele achtergrond vaker in het bso terechtkomen, verrast het op de eerste plaats niet heel erg dat de scores voor het bereiken van de eindtermen burgerzin en burgerschapseducatie lager liggen in het bso. Dat ze meer dan de helft lager liggen dan de scores in het aso, is echter wel verontrustend.

FOCUS OP BSO

Waar bijna 100% van de aso-leerlingen de eindtermen met betrekking tot democratisch en socio-economisch handelen behalen, ligt dat percentage voor tkso al 10% lager en voor bso wordt dit zelfs gehalveerd. Dit zijn natuurlijk grote verschillen. Voor burgerschapsattitudes

---

⁹ Isac, M., Maslowski, R., Creemers, B., & van der Werf, M. (2014). The contribution of schooling to secondary-school students' citizenship outcomes across countries. *School Effectiveness and School Improvement*, 25(1), 29-63. DOI: 10.1080/09243453.2012.751035

zoals vertrouwen in instellingen, (gender)gelijkheid en kritisch denken scoren leerlingen uit het bso significant lager. Leerlingen uit het bso lijken dus andere burgers dan leerlingen uit het aso/tkso. Door de resultaten van deze peiling te vergelijken met andere onderzoeken die ingaan op het verschil tussen de onderwijsvormen, kunnen we dit resultaat beter kaderen.

In de PISA-studie van 2015 werd het al duidelijk dat het onderwijs in Vlaanderen, ondanks de globaal hoge scores op wiskundige en wetenschappelijke geletterdheid en leesvaardigheid, ongelijk is. De scores voor de bso/tso-leerlingen gingen er (doorheen de testjaren) voor wiskundige geletterdheid ook significant op achteruit, terwijl dat niet zo was in het aso.¹⁰ Dat het bereiken van doelen voor wiskunde en leesvaardigheid moeilijker valt voor bso-leerlingen is misschien niet zo verrassend. Dat ze ook de doelen met betrekking tot een vakoverschrijdend thema zoals burgerzin en burgerschapseducatie gemiddeld niet bereiken is dat wel, temeer omdat er in het bso een specifiek vak is dat mee inzet op het werken aan burgerzin: Project Algemene Vakken (PAV). Indien er een vakleerkracht specifiek verantwoordelijk is voor burgerzin, is dat in 83% van de gevallen de leerkracht PAV of Mavo. Je zou dus kunnen verwachten dat leerlingen uit het bso zeker wel werken rond thema's als democratisch handelen, omgaan met etnisch culturele verschillen en duurzaamheid (zie ook eindtermen PAV Tijd- en ruimtebewustzijn, Maatschappelijk en ethisch bewustzijn, weerbaarheid en verantwoordelijkheid en Wetenschap en samenleving)¹¹.

De lage scores van bso leerlingen op de peiling burgerzin liggen dan ook in dezelfde lijn als de resultaten van de peiling PAV in 2013 (rond 40%) die specifiek reken-, lees- en luistervaardigheid en informatieverwerving en -verwerking bestudeerden¹². Om ervoor te zorgen dat de grote kloof tussen aso en bso in de toekomst verkleint, lijkt het ons toch aangewezen om na te denken over de plaats van burgerzin binnen PAV. Ook het versterken van lerarenprofielen in verband met burgerzin, zou een verschil kunnen maken.

---

¹⁰ <http://www.pisa.ugent.be/nl>

¹¹ <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/secundair-onderwijs/derde-graad/bso/vakgebonden/eerste-en-tweede-leerjaar/project-algemene-vorming/eindtermen.htm>

¹² <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/peilingen/secundair-onderwijs/peilingen/project-algemene-vakken.htm>

EEN ROL VOOR PROJECT ALGEMENE VAKKEN

Binnen het vak PAV kan er bijvoorbeeld veel meer dan nu het geval is, ingezet worden op informatieverwerving en –verwerking, kritisch denken en democratisch handelen. De resultaten van deze peiling laten zien dat bso-leerlingen het hier moeilijk mee hebben. Aangezien ze ook meer dan de leerlingen uit het aso, tso en kso vertrouwen hebben in sociale media, kan het gebrek aan deze vaardigheden en attitudes maken dat ze sneller worden beïnvloed door sociale media.

Jongeren op vlak van kritisch denken versterken, is natuurlijk geen sinecure. Project Algemene Vakken is een vak waar men aan team-teaching zou kunnen doen: bv. een vakspecialist Nederlands geeft samen met een vakspecialist cultuurwetenschappen les als het democratisch handelen en/of het kritisch omgaan met mediaberichtgeving betreft. Op dit moment is dat in de meeste scholen niet het geval. Deze peiling geeft aan dat in het algemeen de samenwerking tussen leraren rond burgerschapsthema's beter kan. Zeker binnen een vak als PAV zou hier in de toekomst sterker kunnen op worden ingezet. Aangezien we ook weten dat de leraar een cruciale factor is binnen succesvolle burgerschapseducatie op school, zouden zeer goede leraren ook het grootste verschil kunnen maken in het bso. Idealiter zetten we dus de beste leraren in binnen dit vak.

We beseffen dat dit allemaal uitdagende pistes zijn voor het bso, die ingrijpende curriculaire, organisatorische en praktische gevolgen hebben. Omdat het belang van burgerzin zo groot is denken we dat het noodzakelijk is dat we in de toekomst bso-leerlingen beter voorbereiden om hun rol als actieve burger in de samenleving op te nemen.

8. Wat nu?

Naar aanleiding van de peiling Burgerzin en burgerschapseducatie kunnen belangrijke vaststellingen gedaan worden over het onderwijs in Vlaanderen. De resultaten van de peiling geven immers stof tot nadenken aan al wie bij het onderwijs betrokken is: in de eerste plaats leerkrachten, maar ook pedagogische begeleidingsdiensten, academici, CLB's, lerarenopleiders, nascholers, onderwijsinspecteurs, beleidsmedewerkers, sociale partners, directies, leraren, ouders en leerlingen.

Ze vormen ook een goede aanzet voor een discussie over de onderwijskwaliteit en eventueel gewenste veranderingen. Ook andere onderzoeks- en evaluatieresultaten, naast praktijkervaringen, worden daarbij best meegenomen.

Om de resultaten te verklaren is het wenselijk dat alle betrokkenen met elkaar in gesprek gaan en samen op zoek gaan naar hefboomen om de kwaliteit van het Vlaamse onderwijs te bestendigen of te verbeteren. Die hefboomen kunnen op diverse terreinen te vinden zijn: in de actualisering van eindtermen, in het ontwikkelen of aanpassen van leerplannen en leermiddelen, in de lerarenopleiding, in de nascholing of begeleiding, in het schoolbeleid, in de ondersteuning van specifieke doelgroepen ...

In dit kwaliteitsdebat staan de volgende vragen centraal:

- Wat leren we uit de peilingsresultaten?
- Worden de peilingsresultaten bevestigd door andere informatie?
- Hoe kunnen we de peilingsresultaten verklaren?
- Op welke vlakken doen we het goed en hoe kunnen we dat zo houden?
- Welke knelpunten zijn er en hoe kunnen we die wegwerken?

De overheid zelf neemt in het najaar alvast een aantal van deze vragen op in een werkseminarie met verschillende partners (pedagogische begeleiding, onderwijsinspectie, lerarenopleiding, ...).

BRONNEN FIGUREN

Voorbeeldopgaven 'socio-economisch en duurzaam handelen'

Voorbeeldopgave 3 (ET 6.3)

ducu59us. Shutterstock. 132999449

Voorbeeldopgaven 'relaties en cultuur'

Voorbeeldopgave 4 (ET 12)

A: van der Kroon, T. (25 maart 2010). Kinderen_in_de_gazastroom. Geraadpleegd op 4 maart 2015 op http://www.wanttoknow.nl/wp-content/uploads/kinderen_in_de_gazastroom.jpg

B: Dailymail online. (16 maart 2011). Afbeelding van boot op huis na tsunami. Geraadpleegd op 4 maart 2015 op <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1366395/Japan-tsunami-earthquake-Rescuers-pick-way-apocalypse-wasteland.html>

C: RD.nl. (18 oktober 2012). Vluchtelingenkamp in Congo. Geraadpleegd op 4 maart 2015 op http://www.refdag.nl/nieuws/buitenland/rebellen_verkrachten_5000_vrouwen_in_congo_1.684059

D: Pessoptimist, A. (14 september 2011). Gaza-kids-5. Geraadpleegd op 4 maart 2015 op <http://sargasso.nl/expositie-tekeningen-uit-gaza-maakt-museum-nerveus/>

Voorbeeldopgaven 'relaties en cultuur'

Voorbeeldopgave 3 (ET 5.8)

Bewerking van: Poppr. (s.d.). Kaart België. Geraadpleegd op 24 oktober 2014 op <http://www.poppr.be/wp-content/uploads/2013/10/kaart-belgie.gif>

SAMENSTELLING

Deze brochure werd samengesteld door het onderzoeksteam van het Steunpunt Toetsontwikkeling en Peilingen in samenwerking met de afdeling Kwalificaties en Curriculum van AHOVOKS.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Ann Verhaegen

Ministerie van Onderwijs en Vorming

Agentschap voor Hoger Onderwijs, Volwassenenonderwijs, Kwalificaties en Studietoelagen

Koning Albert II-laan 15

1210 Brussel

VORMGEVING

The Oval Office

ONLINE

<http://www.peilingsonderzoek.be>

<http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/peilingen>

DEPOTNUMMER

D/2017/3241/219

UITGAVE

2017

AHOVOKS

AGENTSCHAP VOOR HOGER ONDERWIJS,
VOLWASSENENONDERWIJS, KWALIFICATIES
& STUDIETOELAGEN

Koning Albert II-laan 15

1201 BRUSSEL

www.ahovoks.be

www.onderwijs.vlaanderen.be

BEL 1700